

فصلنامه‌ی کُردی-فارسی روناھی

کۆفاری کولتوری-کۆمه‌لایه‌تی زانکۆی شه‌هید به‌هه‌شتیی تاران
ژماره‌ی شه‌شم-به‌هاری ۱۳۹۵

Demsalnameya Kurdî – Farisî ya Ronahî

Kovara çandî – civakî ya zanîngeha Şehîd Bêhêştî ya Têhranê

Hejmara şeşan – Bihara 1395

- ✱ مقایسه‌ی گویش‌ها
- ✱ بوداق خان چگنی
- ✱ تاریخ زبان کُردی
- ✱ موسیقی کُردی
- ✱ منطقه‌ی ماکو
- ✱ اشعار کُردی

دالاهوو نه‌چوو هۆچ وهخت له هۆرد
هۆر نازاره‌یل له‌ی خاکه‌ دۆرد
بیلا وه‌هار بای گشتییان تیه‌نه‌و
گووش ده‌ن وه‌ ناله‌ و کزه‌ئ ته‌مۆرد

عەلی ئەرلەن

جشنواره نشریات دانشجویی
دانشگاه های منطقه یک
دانشگاه علامه طباطبائی،
فروردین ۱۳۹۴

جشنواره نشریات دانشجویی کشور دانشگاه تهران، اسفند ۱۳۹۴

توزیع شماره پنجم نشریه دانشجویی روناھی، دانشگاه شهید بهشتی، فروردین ۱۳۹۵

Şerma mezin ev e ku meriv nezanê xwendin
û nivîsandina zimanê xwe be.
(Mîr Celadet Bedirxan)

نگ بزرگ آن است که انسان قادر به
خواندن و نوشتن زبان خود نباشد.
(میر جلادت بدرخان)

پس بیاید در کنار زبان ملی خودمان خواندن و نوشتن زبان
مادری مان را نیز یاد بگیریم.

شماره ی ششم فصلنامه ی کردی-فارسی روناھی (نشریه
ی فرهنگی-اجتماعی-دانشجویی دانشگاه شهید بهشتی)

بهار ۱۳۹۵

مدیر مسئول و صاحب امتیاز: کریم محمد نژاد
سردبیر: فرزاد درویشی

گروه نویسندگان: واحد ترابی ، فرزاد درویشی ، صلاح
الدین ذبیحی ، مصلح رازیان ، مصطفی شفیع ، شهناز
عمرزاده ، موسی قلیکی میلان ، کریم محمد نژاد ، سرکو
مصطفی زاده ، شکبیا ملک شاهی ، فریبرز موسی زاده

ویراستاران: احمد صوفی محمودی ، زینب گلستانی

طراحی ، صفحه آرایی و گرافیک : سارا ساقی ، فرانک
حاتمی ، زهرا توانگر

آدرس: تهران-اوین-دانشگاه شهید بهشتی-معاونت
فرهنگی ، اجتماعی و دانشجویی

زیر نظر کمیته ناظر بر نشریات دانشگاهی و با حمایت
معاونت فرهنگی و اجتماعی

راه های ارتباط با نشریه

ایمیل : k.ronahi@yahoo.com

شماره همراه : 09379962596

ژماره ی ششم وه رزنامه ی کردی-فارسی روناھی
گوڤار فرههنگی-کومه لایه تی-خوه نندکاری زانستگای
شهید بههشتی تاران

وههار ۱۳۹۵

خاوه ن ئمتیاز و وهرپرس: کهریم محهمه د نژاد
سه ر نویسه ر: فرهزاد دهرویشی

دهسه ی نویسه رهیل: واحید تورابی ، فرهزاد دهرویشی ،
سه لاحه ددین زهییحی ، موسلیح رازیان ، مؤسته فا شه فیع ،
شاناز عومه ر زاده ، مووسا قۆلیکی میلان ، کهریم
محهمه دنژاد ، سه رکۆ مؤسته فا زاده ، شهکیبا مه لکشاهی ،
فهریبۆرز مووسا زاده

ویراشته رهیل: فرهزاد دهرویشی ، ئهحمه د صوفی مهحموودی ،
زهینه ب گوڵستانی

شپوهکاری ، رهژاندن و گرافیک: سارا ساقی ، فرهانهک
حاتمی ، زههرا تهوانگر

ناونیشان: تاران ، ئیقین ، زانستگای شهید بههشتی ،
یاریدهیهری فرههنگی ، کومه لایه تی و خوه نندکاری

له ژیر چاودیری لیژنه ی چاپه مه نیه گان زانستگایی و وه
پشتیوانی یاریدهیهری فرههنگی و کومه لایه تی

فهرست

- ۳ ..... سخن نخست
- زبان و ادبیات گُردی (دبیر: مصلح رازیان)
- ۴ ..... هه لسه نگانندی زاراه کان
- ۸ ..... شیعر
- ۹ ..... آشنایی با گویش گُردی گلهری
- ۱۱ ..... شیعر
- ۱۲ ..... Çarîne
- ۱۵ ..... شیعر
- ۱۶ ..... شیعر
- ۱۷ ..... شیعر
- تاریخ و شخصیت شناسی (دبیر: واحد ترابی)
- ۲۰ ..... بررسی جایگاه و کارکرد گُردهای چِگنی
- ۲۲ ..... وتاریک له سه ر میژووی زوانی کوردی
- فرهنگی و اجتماعی (دبیر: فرزاد درویشی)
- ۲۸ ..... مروری بر موسیقی گُردی
- ۳۳ ..... نگاهی به وضعیت جغرافیایی و فرهنگ استان ایلام
- موضوع آزاد (دبیر: احمد صوفی محمودی)
- ۳۸ ..... آشنایی با منطقه ی آزاد تجاری و صنعتی ماکو
- ۴۱ ..... مافی ژن
- ۴۲ ..... چیکسای
- ۴۴ ..... کردستان ، نخستین روزنامه گُردی

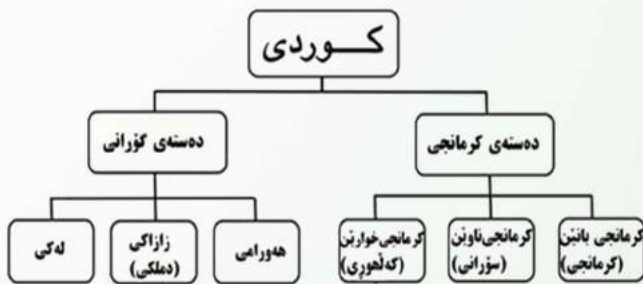
وۀ ناو خودای به رزبی شه ریگی

شادمان و مفتخریر که این توفیق حاصل شد تا همگام
با بهار طبیعت غنچه‌ای نو رسته به دوستداران
فرهنگ، ادبیات، تاریخ و جغرافیای قوم گردد تقدیر
کنیم. شماره ششم فصلنامه‌ی دانشجویی روناہی
محصول همت دانشجویانی است که آگاهی بخشی را
رسالت خود می دانند. روناہی می گوشد پنجره‌ای
باشد که مشتی از خروار فرهنگ گردی را به جامعه‌ی
پویای دانشگاهی ارائه کند. نشریہ‌ی روناہی دیدن و
دیدہ شدن را حق خود و مخاطبان خود می داند، لذا
با هدف برقراری ارتباط مؤثر با همه‌ی گویشوران ایران
عزیز، به صورت دوزبانه چاپ و منتشر می شود، امید
است که مقبول بیفتد.

نشریہ‌ی روناہی بر این باور است که همراهی
شما، هرچند کوتاه! می تواند به برداشتن گام‌های بلندی
در راستای شناخت بهتر و ارتقای فرهنگ سرزمین
مادریمان بیانجامد.

فرزاد درویشی

زمانی کوردی یه‌کیک له زمانه هندوئورو پاییه‌کان له لقی زمانه ئێرانییه‌کانه. زمانی کوردی بۆ خۆی به پێی یه‌کیک له دوایین ده‌سته‌به‌ندییه زانستییه‌کان به دوو لقی کرمانجی و گۆرانی دابه‌ش ده‌کرێت. لقی کرمانجی له سێ زاراوه‌ی: کرمانجی باکور (کرمانجی)، کرمانجی ناوه‌راست (سۆرانی)، کرمانجی خوارنگ (که‌له‌پوری) و لقی گۆرانی له سێ زاراوه‌ی: هه‌ورامی، زازاکی (دملکی) و له‌کی پێک هاتوووه.

ئێمه له زنجیره‌ی ئەم بابته‌مان له روناھی دا چوار زاراوه‌ی کرمانجی باکور، ناوه‌راست، خوارنگ و هه‌ورامی له‌گه‌ڵ زمانی فارسی که وه‌کوو زمانی کوردی یه‌کیک له زمانه ئێرانییه‌کانه هه‌لده‌سه‌نگینین. بۆ نووسینی زاراوه‌ی کرمانجی باکور و زازاکی زۆرتر له ئەلفوبی‌ی لاتینی که‌لک وه‌رده‌گیردرێت و بۆ زاراوه‌کانی تر زۆرتر له ئەلفوبی‌ی ئارامی (عه‌ره‌بی). به‌م هۆیه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی که بتوانین ئه‌وپه‌ری که‌لک له‌م بابته‌وه‌رگرین ده‌بی له قۆناغی یه‌که‌م دا هه‌ر دوو رینوووسی لاتینی و ئارامی به‌بشی و شاره‌زایی بزانیین.

زبان کردی یکی از زبان‌های هندواروپایی در شاخه‌ی زبان‌های ایرانی است. خود زبان کردی بر طبق یکی از آخرین دسته‌بندی‌های علمی به دو شاخه‌ی کرمانجی و گورانی تقسیم می‌شود. شاخه‌ی کرمانجی از سه گویش: کرمانجی شمالی (کرمانجی)، کرمانجی میانی (سورانی) و کرمانجی جنوبی (کلهری) و شاخه‌ی گورانی از سه گویش: هورامی، زازاکی (دملکی) و لکی تشکیل شده است.

هدف اصلی از نوشتن این مطلب این است که ما ملت کورد که به چندین گویش تکلم می‌کنیم، بتوانیم هنگام به هم رسیدن اگر حتماً نتوانیم به گویش و لهجه‌ی یکدیگر صحبت کنیم حداقل بتوانیم به خوبی صحبت یکدیگر را بفهمیم. همانطور که بعداً برایمان آشکار می‌شود، گویش‌های زبان کوردی خیلی به هم نزدیک هستند و با کم‌ترین تلاش می‌توانیم سطح تفاهم‌مان را بالا ببریم و آن خلایی را که به خاطر نبود آموزش استاندارد میان گویش و لهجه‌ها بوجود آمده است، برداریم.

له هر ژماره‌یه‌کی زنجیره‌ی ئەم بابەتە دا هه‌ول دەدرێت هه‌ر جار چەند وشە هه‌لبژێردرین و بە زمانی فارسی و چوار زاراوه‌ ناوبراوه‌که هه‌لبسه‌نگێردرین و له پەنای ئەوه‌ش دا به یه‌کیک له زاراوه‌کان له‌گه‌ڵ وه‌رگێردراوه‌که‌ی به زمانی فارسی کورته‌ باسیکیشیان له‌سه‌ر بکری‌ت. هه‌ر ئەو جووره‌ که ده‌یبن کورته‌باسه‌که‌ی ئەم جاره‌مان به کرمانجی ناوه‌راسته‌ و تیشک ده‌خری‌ته‌ سه‌ر ئەو وشانه‌ی که بو‌ ئەندامه‌کانی له‌ش به‌کار ده‌برین.

ما در زنجیره‌ی این مطلبمان در رونا‌هی چهار گویش کرمانجی شمالی، میانی، جنوبی و هورامی همراه با زبان فارسی که همچون زبان کردی یکی از زبان‌های ایرانی است را مقایسه می‌کنیم. برای نوشتن به گویش کرمانجی شمالی و زازاکی بیشتر از الفبای لاتین بهره‌برده می‌شود و برای گویش‌های دیگر بیشتر از الفبای آرامی (عربی). به همین دلیل برای اینکه بتوانیم نهایت بهره‌را از این نوشته‌ببریم باید در مرحله‌ی نخست هر دو رسم‌الخط لاتین و آرامی را به خوبی و استادانه بلد باشیم.

مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی له نووسینی ئەم بابەتە ئەوه‌یه‌که ئێمه‌ی کورد که به چەندین زاراوه‌ ده‌دوین بتوانین کاتی به‌یه‌ک گه‌یشتن ئەگه‌ر ته‌نانه‌ت نه‌توانین به زاراوه‌ و شیوه‌زاری به‌کتر قسه‌ بکه‌ین لانی که‌م بتوانین به باشی له‌یه‌ک تیبه‌گه‌ین. هه‌روا که دواتر بو‌مان ده‌رده‌که‌وی‌ت زاراوه‌کانی زمانی کوردی زۆر له یه‌ک نزیکن و به که‌مترین هه‌ول ده‌توانین ئاستی له‌یه‌ک تیگه‌یشتنمان به‌رز بکه‌ینه‌وه‌ و ئەو بو‌شائیه‌ی که به هۆی نه‌بوونی په‌روه‌رده‌یه‌کی ئستاندارد که‌وتوو‌ته‌ نیوان شیوه‌زاره‌کان و زاره‌وه‌کان لایه‌ین.

همان گونه که دیده می شود از میان لغت‌هایی که برای اعضای صورت به کار می‌روند، کلمه‌های: سر، چشم، دهان، دندان، زبان و چانه تا حدودی در هر چهار گویش مانند هم هستند. پیشانی و بینی هم در سه گویش بطور مشابه به کار برده می‌شوند. از طرفی دیگر، کلمه‌ی «گوش» در کرمانجی جنوبی و هورامی و فارسی مانند هم است.

Por, pirç	قَر، پَرچ	قَر	قَر	موی سر
Birû	برو	نمبروو	برو	ابرو
Bijang	بِرژانگ	بِرژانگ	بِرژانگ، مزانی	مژه، مژگان
Simbêl	سمبَل، سوپَل	سیول	سمبَل	سیول
Rih	ریش، رینن	ریش	ریش	ریش

له به‌شی مووه‌کان دا ده‌بینین که بیجگه قَر که له سی زاراو وه‌کوو یه‌کن، باقی وشه‌کان له چوار زاراو که و ته‌نانهت زمانی فارسیش دا له یه‌ک ته‌چن.

در قسمت موها می‌بینیم که به جز موی سر که در سه گویش مثل هم است، بقیه‌ی کلمات در چهار گویش و حتی در زبان فارسی به هم شبیه هستند.

در هر شماره از این سری مطالب تلاش می‌شود که هر بار چند کلمه انتخاب شوند و در زبان فارسی و چهار گویش ذکر شده مقایسه شوند و در کنار آن‌ها به یکی از گویش‌ها در کنار ترجمه‌اش به زبان فارسی توضیحاتی درباره‌ی آن‌ها داده شود. همان‌طور که می‌بینید، توضیحات این بارمان به گویش کرمانجی میانی است و بر روی لغاتی که برای اعضای بدن به کار می‌روند، پرداخته می‌شود.

Kurmancî ya bakur (Kurmancî)	کرمانجی ناوردراست (سۆراتی)	کرمانجی خوارنگ (کلهپوری)	هورامی	فارسی
Ser	سەر	سەر، کپوول	سەر	سر
Enî	تەویژ، ناوچاو، ناوچاوان	تیول، ناوچاو	تیوژ	پیشانی
Çav	چاو	چاو	چام	چشم
Guh	گوئ، گوئچکه	گوش	گوش	گوش
Poz, difin	لووت، کپوو	لویت	لووت	بینی، دماغ
Dev	دهم، زار	دهم	دهم	دهان
Lêv	لیو، لیج، لپوس	لیو، لیج، لپوس	لیج	لب
Dîran	دان، دیزان، ددان، دگان	دیان	دزان، دنان	دندان
Zîman	زمان، زوان	زوان	زوان	زبان
Çenik, çene	چنکه، چمه	چنکه، چمه	چنکه	چانه، فک

هەر ئه‌و جووره که به‌دی ده‌کرئ له نیوان ئه‌و وشانه‌ی که بو به‌شه‌کانی دهم و چاو به‌کارده‌برین وشه‌گه‌لی: سەر، چاو، دهم، ددان، زمان و چه‌ناکه تا راده‌یه‌ک له هەر چوار زاراو وه‌کوو یه‌کن. ته‌ویل و لووتیش له سی زاراو به‌یه‌کسانی به‌کار ده‌برین. له لایه‌کی تره‌وه وشه‌ی «گوئ» له کرمانجی خوارنگ و هورامی و فارسیدا وه‌کوو یه‌که.

جیی ئاماژه پیکردنه که زمان و زاراوه‌کان سنووریکی تایبته نانس و نه‌گه‌ری نه‌وه هه‌یه که وشه‌یه‌ک تایبته به زاراوه‌یه‌ک بناسریت که‌چی هه‌ر هه‌مان وشه له شوینیکی تر که به زاراوه‌یه‌کی تر قسه ده‌کن به کار بریت. هه‌روه‌ها ده‌بی بلین که ئیمه هه‌ول ده‌ده‌ین له‌م بابه‌ته دا وه‌رگی‌رانه‌کانمان وشه به وشه بیت تا خوینه‌ر بتوانیت له‌ واته‌ی وشه‌کان تی‌بگات و له‌یه‌کیان بداته‌وه و هه‌نگاو‌یک بیت بو فیربوونی زورتر.

لازم به ذکر است که زبان و گویش‌ها مرز خاصی را نمی‌شناسند و احتمال آن وجود دارد که کلمه‌ای خاص یک گویش شناخته بشود، درحالی که همان کلمه در جایی دیگر که به گویشی دیگر صحبت می‌کنند، به کار برده شود. به علاوه باید بگوییم که ما تلاش می‌کنیم در این نوشته ترجمه‌هایمان کلمه به کلمه باشد تا خواننده بتواند به معنی لغات پی‌ببرد و با هم مقایسه‌شان کند و قدمی باشد برای یادگیری بیش‌تر.

Stu	مل، ئەستۆ	مل	مل	گردن
Mil	شان	شان	شان	شانه
Dest	دهس، دەست	دهس	دهس	دهست
Pi, Pê	پین، پا	پا	پا	پا
Til	پانجه، ئه‌نگۆست	کلک	کلک، کلکه، ئه‌نگۆس	انگشت، پنجه
Ninok	نینۆک، ناخون	ناخون، نوپخان	ناخون	ناخن
Memik, Sîng	مهمک، مهمکۆله، سینگ، سینگ	مهمیگ، سینه	سینه، چبچه	سینه، پستان
Zik	زک، سک	زگ	له‌مه	شکم

له نیوان ئەندامه‌کانی دیکه‌ی له‌ش دا وشه‌گه‌لی: مل، شان، ده‌س، پی، مهمک و سینگ تا راده‌یه‌کی زور له‌ چوار زاراوه و زمانی فارسی وه‌کوو یه‌ک به‌کار ده‌برین. له‌ولاوه له‌ کرمانجی خوارنگ و هه‌ورامی بو‌په‌نجه وشه‌ی «کلک» یان هه‌یه. له‌ملاوه هه‌ورامیه‌کان به‌ پی‌چه‌وانه‌ی نه‌و سه‌ زاراوه‌که‌ی تر له‌ جیاتی وشه‌ی «زگ»، «له‌مه» یان «له‌م» به‌کار ده‌به‌ن.

از بین اعضای دیگر بدن کلمه‌های: گردن، شان، ده‌س، پا، پستان و سینه تا حد زیادی در چهار گویش و زبان فارسی مثل هم به‌کار برده می‌شوند. از طرفی در کرمانجی جنوبی و هورامی برای انگشت کلمه‌ی «کلک» را دارند. از طرفی هورامی‌ها برخلاف سه‌گویش دیگر به‌ جای کلمه‌ی «زگ»، «له‌مه» یا «له‌م» را به‌کار می‌برند.

نه عشقم پيم نه دا موهلهت نه عه قلم کات ته دبيري

عه زيزان ماه روخساري ژ قهوس نه برؤوان تيري

وه جهرگم ئاشنا که ردهن نه دارم هيچ ته قسييري

وه ناخون سینه شويه م کردم وه شانم تخم مهر نه و

وه داس نه برؤوان دروي جگهر کردم وه قه لبيري

س سائه پاسه باني که م ژ دهور خهرمه ن حؤسنت

ژ سه د مه ن خهرمه ن گوونا جهوي نادهي له وه زيري

ژ عه قل و عشق حهيرانم نه زانم قه ول کامين که م

نه عشقم پيم نه دا موهلهت نه عه قلم کات ته دبيري

سه گي پاس سه رايي که ي سه راداران نه دهن نانش

من عومري پاسه بانيم کرد چلووني که يم دلگيري

رؤخ زيبايي شيرين بي وه خوون کووه که ن باعس

وه ها سه ياد ته ردهس بي سه يد بهرچي وه نه خجيري

سه يد يه عقووب ماهيده شتي

آشنایی با گویش گُردی گلُه‌ری (۳)

فرزاد درویشی-دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی پرتو پزشکی

Farzad.darwishi@yahoo.com

جمع بستن اسم در گویش گُردی جنوبی (گلُه‌ری)

پسوند « ان » : مال+ان = مالان (خانه‌ها) ،
باخ+ان = باخان (باغ‌ها)

این ساختار در گفتگو کمتر استفاده می‌شود و بیشتر در ادبیات فولکلور مشاهده می‌شود.

پسوند « گه‌ل » : سوار+گه‌ل = سوارگه‌ل (سوارها) ، ژن+گه‌ل = ژنگه‌ل (زن‌ها)

این ساختار نیز به نسبت کم مورد استفاده قرار می‌گیرد.

پسوند « هیل » : خانگ+هیل = خانگه‌یل (خانه‌ها) ، شه+هیل = شه‌وه‌یل (شب‌ها)

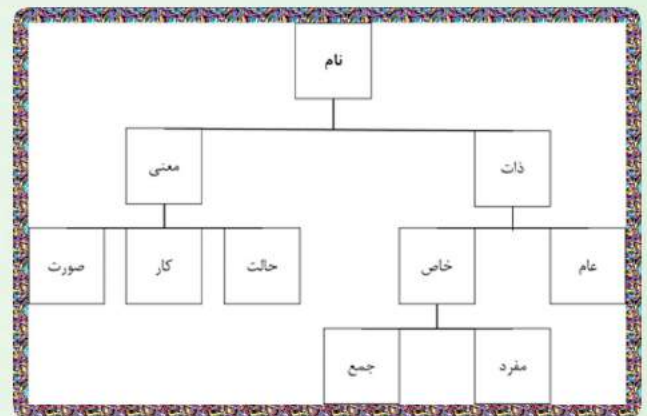
این شکل جمع در گفتار مرسوم است.

پسوند « یل » : گا+یل = گاییل (گاوها)

این ساختار ویژه‌ی کلماتی است که به صدای (ا) ختم شوند.

جمع اسامی در گلُه‌ری یا با عدد یا نشانه‌ی جمع همراه است و هیچ‌گاه این دو با هم برای یک اسم بکار نمی‌روند. در ادامه چند نمونه ارائه می‌شود. در مواردی که تعداد ذکر می‌شود، اسم به صورت خاصِ مفرد است.

در ادامه‌ی مباحث ارائه شده در شماره‌های چهارم و پنجم رونا‌هی ، در این شماره به بررسی قواعد اسم و ضمیر در گویش گُردی جنوبی (که لُه‌وری) می‌پردازیم. اسم به شکلی که در نمودار زیر آمده است ، به چندین زیر شاخه تقسیم می‌شود. علاوه بر این ، اسم از نظر ساختار کلمه به سه گروه ساده ، مرکب و مشتق-مرکب تقسیم می‌شود. اسم از نظر جمع یا مفرد بودن ، شناس یا ناشناس بودن و قابل شمارش یا غیر قابل شمارش بودن نیز قابل دسته بندی است.

تمامی اسامی ذات و اسامی کار در مجموعه‌ی اسم معنی قابل شمارش هستند. اسامی مجموعه‌ی حالت و صورت و اسم‌هایی که به مقدار دلالت دارند (مانند آب) غیر قابل شمارش هستند.

در شماره‌های پیشین ضمائر شخصی فاعلی معرفی شدند، در ادامه ضمیرهای مفعولی در گویش گردی گلهری با معادل فارسی ارائه می‌شوند.

شخص / ضمیر	اول مفرد	دوم مفرد	سوم مفرد	اول جمع	دوم جمع	سوم جمع
گردی	م	د	ئی	مان	دان - تان	ان - دیان
فارسی	من را	تو را	او را	ما را	شما را	ایشان را
مثال	هر روز پراگم تیریدم نورا بازار.	خالو فخرای چریده- چریده.	کی رزگار ناسن؟ من ناسمه.	یعه یعه همنان گرد و ماچمان کرد.	میمگ ماریم چرینگتان- چرینگتان.	کی منالینگه برده؟ مه بردماتود- برنماین وه
ترجمه فارسی	برادرم هر روز من را به بازار می آورد.	دایی فخراد صدایت می- زند.	کی رزگار را می شناسد؟ من او را می شناسم.	یکی یکی ما را بلند کرد و ما را بوسید.	عمه مریم شما را صدا می زند.	کی بچه ها را برگرداند؟ من آنها را برگرداندم.

نمونه مکالمه

منال: سلام دا. < بچه: سلام مادر.

دالگ: سلام روله، وه خهیر بایدهوه! < مادر:

سلام فرزندم، خوش آمدی!

منال: خاسی دا؟ < بچه: خوبی؟

دالگ: خاسم، ت چوینی؟ < مادر: خوبم، تو

چطوری؟

منال: خاسم، تووزی ورسیمه. < بچه: خوبم،

کمی گرسنه ام.

دالگ: ئیسه نان نهرات تیه رم. < مادر: الان

برایت غذا میارم.

منبع

نیعمه ت عه لی سایه، ریزمانی کوردی زاری که لهوری، 2004

سلیمانی.

مفرد ناشناس: ژنیگ هات (زنی آمد). جمع
ناشناس: ژنهیل هاتن (زن هایی آمدند).
مفرد شناس: ژنهگه هات (زن آمد). جمع
شناس: ژنهیلهگه هاتن (زن ها آمدند).
چوار دویهت هاتن (چهار دختر آمدند).

برای مشخص کردن شناس بودن اسم از پسوند
« هگه » استفاده می‌شود. مآل+هگه = مآلهگه
(خانه)، کور+هگه = کورهگه (پسر). در بعضی
موارد این پسوند مختصر شده، و به صورت « ه
» ظاهر می‌شود. برای کلماتی که به حروف (ا)
یا (ه) ختم می‌شوند، پسوند شناس « گه »
استفاده می‌شود. گا+گه = گاگه (گاو)،
مهشکه+گه = مهشکهگه (مشک).

نشانه های ناشناس دوتا هستند، یکی « ئ » و
دیگری « یگ ». دهوار+ئ = دهواری (سیاه
چادری)، مهل+یگ = مهلیگ (پرنده ای).
نشانه ی « ئ » همان « یگ » است که در
گفتار بیشتر بکار می‌رود.

در گویش گردی گلهری بین مذکر و مؤنث
تفاوت نوشتاری وجود ندارد، با این وجود
برخی اسامی تنها به یک جنس خاص دلالت
دارند و برخی به هر دو جنس. مانند: دویهت =
دختر. کور = پسر. منال = بچه.

ضمیر (راناو)

ضمیر کلمه‌ای است که اسم شخص یا شیء ویژه
ای نیست، اما میتواند جایگزین اسم شود.

"ئەرکی کورد"

بۆ لاپەرە زەردەکانی نیو باوہشی
کہ هەناسە ی نہ خوینراویان
لە سینگ بوو
چ شەویک بوو
چ شەویک بوو
کہ دەگریا
پیتەکانی سەر لیوانی
لە بار دەچوون
کہ دەگریا
چەپک چەپک
دەبارینە نیو دەفتەرم
بزوینەکانی هەناسە ی
چ ئالۆز و چ ماندوو بوون
کہ لە لای خەلک
حەوتی چکۆلەیان ناوہ
گالۆک بە دەس
توورە کہ بە شان
هەنبانە بۆرینە ی ماندوو
هەنبانە بۆرینە ی تەنیا
هەنبانە بۆرینە ی هەزار
فرمیسکەکانی سەریه وە و
خۆی گرتەوہ بە خامۆشی
گەرایەوہ بۆ ولاتی
بێ سنوور و بێ عوبووری
فەرمامۆشی ..

گالۆک بە دەس
توورە کہ بە شان
هەنبانە بۆرینە ی تینوو
هەنبانە بۆرینە ی عاجز
هەنبانە بۆرینە ی هەزار
دویشە و هات و
بە هەسکە هەسک
زامە هەر دەم تازەکانی نیو دلێ خۆی
رژاندە سەر دەفتەره کہم ...
سیلاوی ئە و گلینانە ی
هێمنیان قەت نہ بینی
بە سەدی پیت و شێعرەکان
و وشەکان
چ شەویک بوو
چ شەویک بوو
ئە و دەگریا
بۆ مروۆفی بێ داہاتوو
کہ میژووین
ئە سپەردە ی خاکی بیگانە یی کردبوو
ئە و دەگریا
بۆ بۆرە خەلکی ولاتی
کہ ئاواتەکانیشیان حەتا
پەر لە هەلە ی "سەرکوتنی خلکی کورد"
بوو!

Çarîn yan çarîne, ew curek helbest e ku ji çar risteyan (misrai) pêk tê. Ev çar riste bi alîkariya hevdu wate ango mebest û raman, hest û sozana helbestvên radigehînin. Di risteyên yek, du û çar de anîna peyva beşavendê (qafiye) ferz e; lê di risteya sisêyan de anîna wê ferz nîne. Bi gotineka din anîna peyva beşavendê di risteya sisêyan de çewt nîne; lê neanîna wê baştir e.

Mijara helbestên çarîne bi gelemperî evîndarî û civakî ne, lê mijarên abûrî, felsefeyî, ramiyarî û hwd. jî di wan de tînan bikaranîn.

Kêşa (vezn) çarîneyan bi giştî movikî (hêcayî) ne. Xasme heyşt movikî. Di kêşa heyşt movikî de, her risteyek ji du gavên (4+4 movik) pêk tînan. Eger helbestek heft movikî be, ew li ser du gavên (4+3 movik) tînan dabeşkirin.

Kêşa movikî, kêşa netewî û xwemaliya zimanê kurdî ye.

Mînak:

Navê te dibêjin Xanî,
Tu wek zanyar pir dizanî;
Bi behaneyê Mem û Zîn,
Te evîneka nû anî.

Şahê dengbêjan Evdal e,
Wêjeyê jê girt pergale;
Dû wî ra Mîrê Dengbêjan,
Bûye Resoyê Gopal e.

Sê pirs henin bi tevayî,
Mirin, evînan bi xelayî;
Ji dîda ra heye çare,
Evînan serê her belayî.

Bo periya Birca Belek,
Mem hebûna xwe kire terk;
Ewan Beko fesadî kir,
Nehîşt ew her du bibin yek.

Cejna netewî Newroz e,
Demsala war û warkoz e;
Bîst û yekê meha Adar,
Cem kurdan gelek pîroz e.

Hesen Evdal guregur e,
Geliyê Zîlan dizvire;
Ew xatirxwastina Nazê,
Kezeba Heso dibire.

Zagros bi mij û dûman e,
Gelek bi mêrg û çîman e;
Ew angorî temenê xwe,
Me ra bûye mazûvan e.

Serê Sîpan wê bi mij e,
Di binî da av dirije;
Kê dîtiye, kê bînaye,
Nêçîr, nêçîrvan bikuje!

Vê Înê heta wê Înê,
Lawik nexwaşê nivînê;
Sîng û berê xwe rebenê,
Dikim melhema birînê.

Navê dotmamê Evîn e,
Lêvtenik û xûyşirîn e;
Dilnexwazê evîna me,
Xêrê nefsa xwe nebîne.

Kela rengîn a Dimdim e,
Kaniya wê wek Zimzim e;
Mîrê wê tacê mîran bû,
Ez goriyê mîrê xwe me.

Li me derket hîva sava,
Ew ingirye, naçe ava;
Çavnebarê min rebenê,
Nehîşt delal bibe zava.

Ne hatinê, ne çûyînê,
Ware kêleka min rûnê;
Roja îro te dil kirye,
Gola Wanê, tijî xwînê.

Colemêrg warekî xweş e,
Zê li ber da guşeguş e;
Binefş tu ber xwe nekeve,
Cembelî istêrka geş e.

Hêştir hatin li nav kaşa,
Dane rêzê ber bi aşâ;
Keziyên yarê şirîtên,
Li ser konê Temir Paşa.

Çemê Şêxanî bi dar e,
Xûy da Gênc Xelîl a sar e;
Bû nexwaşê nav nivînê,
Edûl ser da ustîxar e.

Êvar me hat, roj qet nema,
Siyê da ser lêva çema;
Ji ber agirê evînê,
Ketim nav qetrana xema.

Ameda me bi mişmiş e,
Dicle nav da xweşexweş e;
Dewsa te, li ser sîngê min,
Kundê mêran fişefiş e.

Navê bajêr xweş Cizîr e,
Hoza Botî tîne bîr e;
Ez heyrana mîrên wê me,
Xasme Celadetê jîr e.

Te çav reşê, bejn ziravê,
Dadigrî ava çiravê;
Heta bavê te got erê,
Ji derdê te, min da navê.

Çemê Mûrad lemelem e,
Dilê rezîl tijî xem e;
Seidûn divê min dûr herî,
Ez ne sêva devê te me.

Dilêm îro kalekal e,
Cab hat ku lawik bedhal e;
Ez ê herim, jê ra bikim,
Sîngê xwe balgî, berpâl e.

Tu bêj lawik, bêjim hayê,
Berî bihokên Urfayê;
Min dikujin awirên te,
Bes e, min ra ware rayê.

Ez Wardeka çargurçik im,
Dayîka Ker û Kulik im;
Kesî pehlewan nabînim,
Tenê ji Silêman şik im.

Riya gunde me asê ye,
Heyam, heyamê dasê ye;
Lawik ceh, genim top dik,
Bona qelenê Asê ye.

Ferxî bi rûdena sipî,
Gihîşte ser tirba Sitî;
Tirb vebû, hev hemêz kirin,
Dîsa her du bûne mirî.

Bejna te wek şengebiyê,
Min çandiye dor kaniyê;
Xelk dildarê cîhana pîr,
Ez bengiyê te zeriye.

Dilê min bostanê bejî,
Kundir bi zebeş ra dijî;
Kul têkeve mala qomsî,
Av berda nav dilê me jî.

Ez ne kin im, ne dirêj im,
Wek rihanê şax davêjim;
Dîwana ku Evdal lê be,
Silê nabêje dengbêj im.

Navê dotmamê Mizgîn e,
Dilovan û xemrevîn e;
Diçilvile, dibêjî qey,
Istêrka rinda Pervîn e.

Mûsa Qulîkî Mîlan (Senar)
1395/01/18

هه واس په ریشان حالش حال حال دیم
 سه ر قوله ی کاوان وه سیا ته م دیم
 من خه م و ئه و ته م تا رووژ مه رده ن
 یه جاگه ی که لږه م شوون راهته ن
 مهر گلکوو وه بان مه زارت بیه ن
 ئی دنیا وه کام دژمنانت دیم
 ئه حمه د خان مه رده ن وه نه و جه وانی
 به رگم پلاسه ن جامه چاکچاکم
 جوز روو روو گوویا نییه ن زوانم
 شوور و شهوق و زهوق زنگانیم سه نه ن
 یا حوباب نه روی گیژه گرداوه ن
 ئه ئه مان ده ردم نادیار بیه ن
 شه وان گووش مه یه م وه تافه ی ئاوان
 بوی وه ئیش سه خت که فت نه گلاره م
 چوی مه جنوون بنه م سه ر نه ویرانی
 وه ناخون سینه م چوی بیستوین که م
 شه و تا سوو قوو قوی بایه قوشان که م
 ئی به رگه کفن رووژ مه رگم بوو
 نه مینی ژه گووشت غه یر له سخانم
 زید هه ر ئه و زیده ن لیش نیه ن یاران
 سه ر بنه م ئه و بان سان سه رده وه
 هامده مان بیان نه زانن من کیم
 نزیک وه نه جه ف داخل وه نوور بوو
 نه یار نه دیار نه شنه ی ده نگه ن

ئه وروو واوه یلا وه باوه یال دیم
 سه رتاپا به رگش سیا زخال دیم
 من و باوه یال عه هدمان که رده ن
 روو له یه ئاسار شکارگاهته ن
 ئه را چوی جاران دیارت نیه ن
 گل وه بانم که ن گل وه بان ت دیم
 که لی ژه که لان مه خواس مزگانی
 بی تو چوی ماسی ئوفتاده ی خاکم
 روو له ژه هجرت نه فسورده گیانم
 مقراز مه رگت تیژبالم که نه ن
 شه و خاوم شه ریک تاف تیژاوه ن
 هانای هامد لان زامم کارییه ن
 خیالان سه نه ن ژه دیده م خاوان
 خه م و خوسه گه ت بوی وه په ژاره م
 شه رت بوو پیووشم جامه ی قه ترانی
 شه رت بوو خوراکم وه له خته ی خوین که م
 شه رت بوو ئه ندامم پلاس نشان که م
 تا رووژ مه رده ن سیا به رگم بوو
 ئه و رووژه مووران سه رکه ن وه گیانم
 چاوم که فت ئه و زید مینگه ی هه ر جاران
 بیلا بهرم هه ر وه ی ده رده وه
 بیلا بهرم بیاوان بوو جیم
 بیلا قه وره گه م ژه قه وره یل دوور بوو
 سه راش تاریکه ن گوزه رگاش ته نگه ن

غولامرهزا خان ئی هه ئوه سه ئه پای ئاخر کووچ کوږه گه ی وه تیه و باوه یال ناو کویه یگه ک شاعیر وه لی ده رد دل نه که د.
 هه لگیریا له دیوان غولامرهزا خان نه رکه وازی- زاهر سارایی

Hemdilî û hemzimanî

شهناز عمرزاده - دانشجوی ارشد برنامه ریزی توسعه ی توریسم

omarzadeshahnaz@yahoo.com

Rezê tirî dihizirîm
Ûşî ûşî jê fikirîm
Min lênêrî gilî gilî
Her giliyek hezar gilî
Her giliyek wek ûşiyek
Her ûşiyek jixwe rezek
Tu binêre hemdiliyê
Hembêz dike yekîtiyê
Gilî êdî zîrek zîrek
Erd û esman kirin derek
Ev êmîşê yekbûniyê
Ev fêkiyê dildaniyê
Bawer nakî tu vî berî
Hêzek bitûn û yekserî
Were veke hinarekê
Tu bibîne pergalekê
Liblib liblib çawa tê pêk
Dindik dindik bi rêkûpêk
Ne tirş û ne gellek şêrîn
Xwedî çêjek tirş û şêrîn
Yekreng û yekdil û hinav
Ev hêz û qawetek binav
Ez û tu jî tirî, hinar
Tev hev bibin kevir, zinar
Hinar hinar yekzimanî
Tirî tirî yekramanî
Her salekê şamî mamî
Zûtir bixwe vî tiamî

(@ehnaz Omerzade)

كەس نازانى ئەمەھوئى ماچت كەم تازە يار

سرکو مصطفى زاده — دانشجوی ارشد اقتصاد

wenewse@gmail.com

پياسە كانم ھەپرواند
بە سەرشاردا
كۆلانە كەي ئيوە خنكا
زۆر لەمىژە با
ھەر لە ئيوارەدا ئەخوئى و
من بەرەو باكوورپە كانى نىگات
گىژە لووكە ئەكەم
توورە لە ناوچاوانتا چرچ ئەبى و
تۆزم ئەكەي
فريشته
ھۆ فريشته
دلىسىت لى ئەكەم و
چاوحىزە خۆر
پەنجەرەكەت داخەوہ
ناپاكە شار
دوكە لى جگەرەپەك ئەناسم
بۆن بە مەمكتەوہ ئەكات
لە باخەلتا ھەناسەي ئەكوخى و
قاوہپەك لىوانى نەرمى سنگت ھەئەدا
تۆش
تا نووسىم "دەلاقە"
"پەردە" ت خولقاند

ئىستا من
له چاوانتا فرۆكه ئه خۆم و
كۆترى ئاويم
بۆ چرووكى نىزگه رهم لى دى و
بالام كوله به ره و په نجه ره كه تان
قاتىكى دارگىلاسه كه وه ره خوار!
ماچم ئه مرئ
چهند دهست
هه نارى خوليايان پر كرد له مه مكى تۆ؟
تامه زرو منيش
به ره له گه يشتن به باخه لت
وهرى له رهم

ساتم كه ن
كاترم پره كان ئه خنكىنم و
دهست به تۆ ده كه م
به سه ره تاي شيعر و
كۆتايى چيروك
خولقاندن له ساتىكا سه خته!
بى نيشتمانى يانى شه هيد و
بى وه ته نى په نجه م
بيريك ئه كا له خه لتانى سنگت
(با چاوى سنگت كوچر نه كا ، نه رمه قوت!)
نيشتمانىش بىر له به ياننامه ي ئازادى 'با' ده كاته وه

ئاو ھەلەيە ؛
تۆ چەند تەنيايە چاوت ھەلە ناکا ؟
يان بە ھەلە ئەمخولقيني
يان بە ميژوودا ھەلەت ئەنووسرى تۆ ھەلەيت !

لەنجەت ئەشنى و
شەقام ئەتخواتەوہ
(سەيرە شەقام فيرى زمانى حينجە و فينجەت نابى)
تا ويژەت دى بە ھەناسەى كۆلانەكەى بەختما

نزيكەى نالى
حەبيبەم كرددوى
كەس نازانى ئەمھەوى ماچت كەم تازە يار!
كەسش نازانى ماچم كەى
ئيتىر بۆ شەرمەت ناشكى

(فيبرى نوورى تەنگە بۆ ھەناسەى ماچ ، موبايەلەكەم نەرمەى دى و گويم پىر بووہ لە ليوى تۆ)

(سەركۆ مستەفازادە 15/03/1393 ى ھە تاوى — بانە)

بررسی جایگاه و کارکرد گردهای چگنی در ساختار حکومتی و سیاسی دوره صفویه با تأکید بر نقش بوداق خان چگنی

واحد ترابی - دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ

V_torabihistory@yahoo.com

گردهای چگنی در خراسان و مرزهای شرق و شمال شرق حضوری گسترده داشتند؛ شهرهای مهمی همچون هرات، مرو، مشهد و سبزوار به آنان واگذار می شد. دیگر شهرها و مناطق شرق کشور نیز از جمله بسطام و زمین داور و مانند آن نیز حوزه نفوذ دولتمردان چگنی به شمار می رفت. گذشته از خراسان، چگنی ها در مناطقی مانند گیلان و همدان و تهران نیز در مقام دولت مردان منصوب حاکمیت حضور داشته اند.

شخصیت های مختلفی از بین گردهای چگنی به ایفای نقش پرداخته اند و این حضور پر رنگ در دوره حکومت شاه عباس یکم به اوج خویش می رسد. افراد این طایفه در حوزه هایی همچون حکمرانی نواحی مختلف به ویژه مناطق خراسان، گیلان، همدان، فارس، و همچنین بر عهده گرفتن منصب بیگلربیگی، از افراد موثر محسوب می شوند؛ در این راستا و پس از آزادسازی هرات در سال 1007 ه.ق از نیروهای ازبک، شاه عباس اول حکومت این شهر را به بیرام خان چگنی واگذار کرد. در 1006 ه.ق یوسف خان چگنی به حکومت مشهد مقدس منصوب شد. حکومت حسن علی سلطان چگنی بر شهر همدان در سال 1007 ه.ق نیز در این زمینه قابل تفسیر است.

یکی از ویژگی های بارز فضای سیاسی پیش از تشکیل دولت مدرن در ایران، حضور اقوام و گروه های مختلف در ساختار قدرت حکومت های ایرانی به ویژه از دوره صفویه به این سمت می باشد. یکی از این اقوام، گردها می باشند. گردها به گروه ها و طایفه های مختلفی تقسیم می شوند که هر کدام دارای گویش های زبانی مخصوص به خویش هستند. آنها همچنین در حوزه ی مذهبی نیز به شیعه و سنی تقسیم شده اند. از جمله طایفه های گرد که در ساختار قدرت حکومت های ایرانی شرکت داشته اند، گردهای چگنی می باشند.

درباره ی موقعیت مکانی این طایفه، «شرف نامه بدلیسی»، به عنوان یکی از منابع ارزشمند در تاریخ مکتوب گردستان، چگنی ها را یکی از سه طایفه ی مهم گردهای ایران دانسته است که در زمان شاه تهماسب صفوی در عراق و آذربایجان پراکنده بودند و بعدها بخشی از آن ها در خراسان مستقر شدند. در «فتحنامه ی شاه تهماسب»، پس از شکست القاص میرزا، به حضور گردهای چگنی در حدود بغداد اشاره شده است. بخش عمده ای از چگنی ها امروزه در استان لرستان سکونت دارند. در فارس نیز گروهی از چگنی ها زندگی می کنند؛ هر چند که عده ای از آن ها هم در قزوین بوده اند.

یکی از شخصیت‌های اثرگذار در بین گردهای چگنی، بوداق خان است. او نخستین بار در 985 ه.ق. به حکم سلطان محمد خدا بنده به حکومت خبوشان و بعضی محال خراسان منصوب شد. هم چنین در سال 1004 ه.ق. حکومت اسفراین و در 1007 ه.ق. حکومت مشهد مقدس و ولایت طوس به او واگذار شد. بوداق خان و یازده پسر وی اغلب در حکومت صفویه مناصبی داشتند. در 997 ه.ق. حکومت مشهد و نیشابور و قوچان به وی و اولاد وی ارزانی شد. در 1011 ه.ق. یوسف خان چگنی، فرزند بوداق خان به حکومت ماروجاق و برادرش به حکومت پنج ده در نزدیکی دو شهر مهم مرو و هرات منصوب شدند. در سال 996 ه.ق. وظیفه ی اتابکی (للیگی) فرزند شاه عباس یعنی صفی میرزا به بوداق خان واگذار شد. همچنین در سال 997 ه.ق. در مقام یک دولتمرد کارآزموده به عنوان لیه ی سلطان حسین میرزا دیگر فرزند شاه عباس اول برگزیده شد. در سال 996 ه.ق. از بوداق خان در ردیف برجستگان و شجاعان عراق یاد شده است.

یکی از دل مشغولی های حکومت صفویه به ویژه در دوره شاه عباس اول، رویارویی نظامی با ازبکان در شرق ایران بود. این قوم علاوه بر رویارویی نظامی با حکومت صفویه، سعی می کردند از راه نامه نگاری و تطمیع فرماندهان و افراد سرشناس در حکومت، آنها را از همکاری با حکومت باز دارند؛ چنانکه در یک

مورد عبدالمؤمن خان ازبک بیهوده تلاش کرد از راه نامه نگاری و دادن این وعده که هر جایی از خراسان که میخواهی به تو می دهم، بوداق خان چگنی را از دولت ایران جدا و با خود همراه سازد. بوداق خان شرح این ماجرا را با نامه خان ازبک به دربار صفوی فرستاد و این نشان از وفاداری این شخصیت به حکومت و حوزه-ی مأموریت خویش دارد.

با توجه به حضور دیرپای بوداق خان چگنی و خاندانش در خراسان و اعطای مقام اتابکی فرزند شاه عباس به وی، نیز انتصاب او به مقام امیرالأمرای خراسان، آنگونه که از روایت عالم آرای عباسی برمی آید، بوداق خان در خراسان، قدرت و امکان اثرگذاری قابل توجهی داشته؛ اما رفته رفته این اثر گذاری به صورت اختلاف با دولت مرکزی نمایان شده است. آنچنانکه از برخی روایات برمی آید، حسین علی سلطان چگنی یکی از پسران بوداق خان که صاحب داعیه بود، دست کم در یک مورد، پدر خویش، بوداق خان را با خود همراه ساخته و در نتیجه ی اختلافات درون حکومتی و با هدف نمایش قدرت، در قلعه ی قوچان متحصن شدند، حال آنکه شاهزاده ای صفوی را که بوداق خان لیه ی او بود، در اختیار داشتند. حکومت صفویه به سرعت و با اعزام نماینده ای نزد بوداق خان و گفتگو با وی، به این ماجرا پایان داد. سرانجام حسین علی سلطان چگنی در نتیجه ی تلاش برای گسترش حوزه ی قدرت خود، در سال 999 ه.ق. به دستور شاه عباس اول کشته شد و از آن پس بوداق خان به صورت یک حکمران باقی ماند.

منابع:

استرآبادی، سید حسین بن مرتضی، 1364، تاریخ سلطانی از شاه صفی تا شیخ صفی، تهران: علمی.

اصفهانی، محمد یوسف، 1382، ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم، به تصحیح دکتر محمد رضا نصیری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

اصفهانی، محمد معصوم، 1368، خلاصه السیر، تاریخ روزگار شاه صفی صفوی، به کوشش ایرج افشار، تهران: علمی.

بدلیسی، شرف خان، 1373، شرف نامه تاریخ و جغرافیای مفصل کردستان، به تصحیح محمد عباسی، تهران: حدیث، ج 3.

ترکمان، اسکندر بیگ، 1334، عالم آرای عباسی، اصفهان، تأیید.

شاملو، ولی قلی بن داودقلی، 1371، قصص الخاقانی، به تصحیح حسن سادات ناصری، دو جلد، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

قعی، احمد بن شرف الدین، 1363، خلاصه التواریخ، تهران دانشگاه تهران.

مرعشی، میرزا محمد خلیل، 1362، مجمع التواریخ، به تصحیح عباس اقبال، تهران: طهوری و سنایی.

منجم یزدی، ملاجلال الدین، 1366، تاریخ عباسی، به کوشش سیف الله وحیدنیا، تهران، وحید.

وتاریک له سەر میژووی زوانی کوردی

سه لاهه ددین زه بیجی - دانشجوی مهندسی عمران

1372salah@gmail.com

پیشه کی

بئ شک که لتوو و چاند به واتای فەرهنهنگ یه کتیک له گرنهگترین پیناسه و درۆشمه کانی هەر میلله تیکه. له هه وه ل تا ئاخری ژيانی هەر میلله تیک، کۆمه لئ داب ونه ریت و برۆا و یاسا هه یه که پی ئه وتریئ فەرهنهنگ یان چاند. فەرهنهنگ رپگه ی هاوبه شی ژیان، ئه ندیش و بار (کنش) ی ئینسانه. "ادوارد تایلور" ئیژئ: «فەرهنهنگ گشت یان کومه لئ پیچدراوله زانست، برۆا، هونه ر، یاسا، ئاکار، خوو و هەر چتیکه که که سیک به گویره ی ئه وه ی که ئه ندامتیک له کۆمه لگایه له کۆمه لگای خو ی وه ر ئه گرئت».

فەرهنهنگ دابه ش ئه کرئ به سەر بیژه (ادبیات)، دانش، ئافه ریده کان، فه لسه فه و ئایین یان ئۆل دا. هه روا که ئه زانین بیژه به زوان ئه گویره یته وه و هەر میلله تی که زوانی خو ی له بیر باته وه بیژه ی له باو ئه که ویت و له ئه نجاما به له ناو چوو نی فەرهنهنگ و خودی ئه و میلله ته ته واو ئه ی.

له درپژایی میژوو دا زۆر گه ل و میلله ت بوون که به هۆی چه وساندنی میلله ته زۆرداره کان و یان به هۆی بئ هیز بوونی خودی ئه و میلله ته و ئه وه ی که زوانه که یان ناسنامه ی نه بووه و نه یان توانیوه به رامبه ر به زوانیکی تر بوستن، تیک شکیندراون و زوانی خو یان له بیر چوو ته وه. ئیمه ی میلله تی کورد نه به هۆی نه بوونی ناسنامه ییک به به لگه ی میژوو که به هۆی چه وساوه بوونه وه تا راده یی ژیر سريمه ی گه لانی زۆردار قه رارمان گرتوو. بۆ نموونه هه ندئ کوردمان هه یه (گۆران له ره کان) که کوردن و به زوانی تورکی قسه ئه کن، به لام ده میکه نیایش ئه کن ده رئه که وئ که به کوردی و زاراوه ی هه ورامی له گه ل خوا قسه ئه کن.

ئیمه ی کورد ئه شی ئاگاداریین و بۆ پاراستنی زوانه که مان له هیچ کۆشش خۆ لا نه ده بین. هه ندئ وشه مان هه یه که له کوردستان دا به کاری ئه به یین و هیچ بنه ماییکی کوردییان نییه. یان به پیچه وانه زۆر وشه ی کۆنی کوردییان هه یه که پارسه کان یا هەر میلله تیکی تر بر دوویانه و به ناوی خو یان ده رخوا ردمان ئه دن.

بۆ لیکدانه وه ی زوانی کوردی و ئه وه یکه بۆمان ده رکه ویت که کوردی زوانیکی سەر به خو یه و زاراوه یان بن زاراوه ی هیچ زوانیکی تر، وه کوو فارسی و هتد نییه ئه یی له بواری میژوو ییه وه لیکۆلینه وه بکرئت. ئیمه ی کورد هه روا که پاشان باسی ئه که م هه ر له کۆنه وه بۆ ماوه ی هه زاران سأل خاوه ن ره سه نایه تی، شارستانییه تی، فەرهنهنگ و زوانی خو مان بووین. له مرۆقی چاخه کۆنه کانه وه ئه و جۆره که ئارکیۆلۆژی ده ریخستوو- بگره هه تا سه ره له دانی حکومه ته کورده کان وه کوو ماد و هتد و هاتنی ئایینی زه رده شتی بۆ ناو کورده کان، خاوه نی فەرهنهنگ و زوان و میژوو ی سەر به خو ی خو مانین. له سەر ئه م بابته به پیچوو نی میژوو، دیرینه ی زوانی خو مان لیک ئه ده یین.

سۆمه ریه کان

بۆ لیکۆلینه وه له میژوو ی زوانی کوردی و شارستانییه تی کورد ئه شی له به ره به یانی میژوو وه ده ست پی بکه یین. بۆ ئه م ئه نجامه باشتترین لیکۆلینه وه ئه توانی وردبوونه وه له سه رمیژوو ی سۆمه ریه کان پی که له ولاتی کوردستان ژیاون. چیاکانی کوردستان له ده وره به ری 60000 سأل پیش

ئىستەۋە مەۋقە چاخە كۆنەكانى تيا ژياۋە وپاش ھەزاران سال ئەم مەۋقەنە بوونەتە خاۋەن شارستانىيەت. دۇزىنەۋىيە ئىسكى مەۋقە "نياندرتال" ى 60-45ھەزارسال پىش ئىستە لە ئەشكەۋى "شانەدەر" لە چىاي "برادۆست" لە ناۋچەى "بارزان، پاشەرۆكەكانى گوندى "چەرموۋ" ى رۆژھەلاتى "چەمچەمال" وسەدان ناۋچەى ئاركىۋولۇژى (باستان شناسى) بۆمان ئەسەلمېنن، سۆمەرىيەكان نەۋەى ئەم مەۋقەنەن كە بە درىزايى نيو مليون سال لە ئەشكەۋت و دۆلەكانى زاگرۆس ژياۋن.

مەۋقە كۆن بۇ بەرپى بىردىنى كاروبارى خۇي چەندان ئامبىرى راۋ وكتوكال وگۆزە و دىزە و دەفر وئامانى فەخفورى، دروست كىرەۋە و بەكارى ھىناۋە كە بە ھۇي پىشكىن و ھەلكۆلىنى ئاركىۋولۇژىيەۋە دوزراۋنەتەۋە. لە پاش نىشتەجى بوونى "شانەدەر" ەكان لە ناۋچەكانى ۋەك "پالەگەرە" و "كەرىم شار" و "جۆگە مامى" و ھتد لە نىۋان 15000 تا 7000 سالى پ.ز ۋە بۇ ئاسانكىردنى كاروبارىان بەم ئامبىرەنە پەرەيان داۋۋە. بۇ نەۋنە بەراۋەرد لە نىۋان كەرەستەكانى ناۋچەى "حەسوونە" (كە شانەدەرىيەكان لە دەۋرۋوبەرى ھەزارەى پىنجەمى پ.ز. لەۋى نىشتەجى بوون) و كەرەستەكانى ھەزارەى پانزەيەم تاحەۋتمى پ.ز. دەرئەخات كەرەستەكانى ناۋچەى "حەسوونە" شىۋەى پىش كەۋتوۋى ناۋچە چياكان. دۋاى پىش چوون لە مېژوۋدا تا دەۋرۋوبەرى ھەزارەى سىيەمى پ.ز. لە شارى "ئورۆك" (پىش كەۋتوۋى شارى سۆمەرىيەكان) ئەم كەرەستانە بە شىۋەيىكى رىكوبىكتىر ئەبىنن. لىكۆلىنەۋەكانى زانايان "دېقىد" و "جوان ئۆتىس" دەريان خستوۋە لە باشوۋرى كوردستان رىزەيىكى زۆر لە كەرەستە شارستانىيەكانى ئورۆك ھەن. بۇنەۋنە ناۋچەى "گىردى رەش" ى نىزىك "ژەنگار" و "قالىنج ئاغى ھەۋلىر" و ناۋچەكانى نىزىك "رانىە" ى سلىمانى ۋەھندىك شۋىنى تر، كە ھاۋچەشنىن لەگەل فەخفورىيەكانى ئورۆكى سۆمەرىيا بەلام فەخفورىيەكانى كوردستان لەۋانەى ئورۆك تەمەنىان زياترەم كۆنتىر، كە ئەۋە ئەگەيىنى رەسەنى فەخفورىيە سۆمەرىيەكان لە چياكانى كوردستانە.

زانا مېژوۋنوۋس "دراپقەر" لە بارەى لەيەكچوونى ئەم كەرەستانە ئىزى: كۆنتىر شۋىنەۋار و ئاسەۋارى كوردەكان، ئەم گلىنە و سۋالەتە سۆمەرىيانەن كە لە ژىر ھەردا بىنراۋنەتەۋە و ئەگەرپىنەۋە سەر سى ھەزار سال بەر لە داىكبوونى عىسا...، لە سەر ھەندىكىان وشەى كاردا- KARDA ئەخوئىرپىنەۋە، ھەرۋەھا بەكىك لەم گلىنەنە، سەردەمى پاشاپەتى "شۋ سىن SHU-SIN كە ئەچىتەۋە سەر ئور UR پىشان ئەدا و كارداكى KARDAKA لەسەر ئەخوئىرپىنەۋە.

ئاشكرايە كە نووسىن بۇ يەكەم جار لە مېژوۋا بە دەستى زانا سۆمەرىيەكان كرايىت و بە كەلك وەرگرتن لەم نووسىنە تۋانىۋانە فەرھەنگ و كۆلتۋور و شارستانىيەتى خۇيان بە دىۋا بە مەۋقە ئەمروۋى گەياندى. پروفىسور "گرامەر" ئىزى: لە ۋلاتى سۆمەر لە كۆتايى ھەزارەى چۋارەمى پ.ز. نووسىن بە شىۋەى ۋىنەيى دەستى پى كىرەۋە، ۋردە ۋردە شىۋەى مېخى بە خۇي گرتوۋە. زۋانى سۆمەرىيەكان زۋانىكى دارپىزاۋە و تا ئىستە نەزانراۋە سەر بە كام گرۆۋپى زۋانەكانە. دوكتور "پاكىزە" كە دىتە سەر رەسەنى ھەردوۋ زۋانى ئىلامى و سۆمەرى ئىزى: بە لاي من ھىچ دوۋدلىم نىيە كە ھەردوۋ زۋانەكە زۋانى زاگرۆسىن، ھەردوۋ زۋانەكە بە زۋانى كەرتەيى SYLLABIC - - دائەنرپن واتە ھەموۋ وشەيىك لە كەرتەيىك پەيا ئەپى يان چەن كەرتەيىك، كە بۇ يەك مانا دەست بەدا. مامۆستا "تۇفىق ۋەھبى" ئىزى: ئەگەر بەھەلە نەچۋوبم ئەكرى بلىن: KARD-A و GORD-I كە دراپقەر ناۋى بردوۋن، گۆراۋەى كارداكا KARDAKA ن كە لە روۋى سۋالەتەكانى سۆمەرىيا بىنراۋن.

بەم پىزانىنە ئەكرى بىزىن ۋلاتى كوردستان لە كۆنەۋە نىشتىگى سۆمەرىيەكان بوۋە ۋئەم سۆمەرىيانە خاۋەن خەت و زۋان بوون كە ھەندى وشە لەۋان بىنراۋن كە شەباھەتىان بە كوردى ئىستە ھەيە.

1. ئا-A به واتای ئاو

2. گو-GU به واتای گوئ، که نار، بۆ نمونه گوئی چه م

3. که له گا-KALAGA به واتای هه مان که له گا

4. نوموزو-NUMUZU به واتای نازانم

5. گودیئا-GUDEA به واتای ئوهی قسه نئ کات

6. مو-MU جیناوه به واتای من

7. ئانی-A-NE جیناوه به واتای ئو

8. مئ-ME جیناوه به واتای ئیمه-مه

9. ئاپن-APIN به واتای ئاسن

10. کارداکا-KARDAKA سوهمه ریبه کان به کوردستانیان

وتووو کارداکا که زۆر به کورد یان کاردۆ نزیکه

11. کور-KUR به واتای کیو

12. ئه شا-ASHSHA به واتای ژماره ی شه ش

13. ئه سیر-A-SE-ER به واتای گریان، فرمیسک، ئه سرین

ماده کان

جگه له سوهمه ریبه کان که باسمان کرد، له دریزایی میژوووا هه ندیکی تر ده ولت و پاشایه تیی له کوردستان به ده سه لات گه یشتوون.

وه کوو "لۆلۆییبه کان" له ناوچه ی "میژۆپۆتامیا" و ده ده شی "شاره زوور" که سه رده می ئاشووریبه کان پیی و تراوه ولاتی "زاموا".

گۆتیه کان که هه زاره ی سییه م و دووه هه می پ.ز، زیاتر له 125 سال فەرمانرهبوایی عیراقیان کردوو و پایته خته که یان "که رکوک" بوه که ئه م ده م به (ئهره بخا) ناوی هاتوو.

"کاشیه کان" که له ماوه ی ساله کان ۱۵۹۵ تا 1162 پ.ز. حوکمی ولاتی "بابل" یان کردوو.

"میتانیه کان" له ولاتی "سووریا" ی ئیستا که له ناوه رسته کانی هه زاره ی دووه هه می پ.ز ده سه لاتیان بووه.. و "کاردۆخ" یه کانیش له وانه بوون.

به لام له ناو ئه وانا هۆزی "ماد" ه کان (میدیه) گرنگی بیکی هه ره زۆریان هه یه.

له هه زاره کانی پیش زاینه وه هۆزگه لی ئاریایی که بریتی بوون له سه هۆزی سه ره کیی ماد، پارس و پارت له سیبری و باشووری رووسییه ی ئیستاوه به ره و ده شتاییه کانی فه لاتی ئیران هاتوون. ئه م هۆزگه له هه ندیکیان له چیاکانی "زاگرۆس" (کوردستانی ئه مپرو) و هه ندی تریان له باشووری "ئیران" ی ئه مپرو و هه ندی تریان له رۆژه لاتی باکووری "ئیران" گرسانه وه. له ئاخروئۆخری سه ده ی هه شته می پ.ز له چیاکانی زاگرۆس "ماد" ه کان سه ریان هه لدا که توانیوو یان خه لکی ره سه نی ئه و ناوچه گه له (وه ک لۆلۆییبه کان، کاشیه کان، گوتیه کان، عیلامیبه کان، که له دووه سی هه زار سال پ.ز له وی نیشته جی بوون) له خۆیان بتویینه وه و زوانی ئاریایی (هیندوئیرانی) یان پی بدهن. ئه و قه ومه پاشاییه تی بیکی یان پیک هینا که بۆ ۱۵۰ سال له ئاسیا حوکمرانیان کرد. 3 تیره له 6 تیره که ی یه کیه تی ماد واته "بوسیه کان"، "ستروخاتیه کان" و "بودیه کان"، به شی کورده کان بووه و 3 تیره که ی تر بریتی بوون له "ئاریزانتیه کان" (پیاو ماقووله کان)، "مۆغ" ه کان و "پارتاکانیه کان". وه ک نووسراوه یۆنانیه کان ئیژن تیره ی ستروخاتیه کان که به "ساگارتی" ناویان ئه برد له "کرمانشان" ی ئیستا بوون که ناوی یۆنانی کراوه که ی یانی "زاگرۆس" بۆ زنجیره کوپستانی ئه و ناوچه دائه نرا.

ماده کان به ریبه رایه تی "دیاکو" که پیاویکی ماقوول و ناسراو بوو هه موویان له ژیرئالاییک کو بوونه وه و ده ولته تی مادیان پیک هینا. دیاکو به ئاواکردنی شاری "ئیکباتان" (هه گمه تانه-هه مه دانی ئه مپرو)، پایته ختیکی بۆ خۆیان دامه رزان. له سه رده می "هۆفه خشته ره" ماده کان توانیان له سالی 612 پ.ز شاری "نه ینه وا" ی پایته ختی "ئاشووریبه کان" بگرن؛ ئه و حکوومه ته تیک بشکینن. "هرۆدۆت" ئه نووسی:

ئاشووربەكان زياتر له 500 سال له ئاسيا جۆكمپرانيان كرد. يەكەم خەلكانىك وا بەرامبەرى دەسلەت وەستان ، مادەكان بوون. ئوان بۆ ئازادى شەپيان كرد ، تىكۆشان و لە بەندەبى رزگار بوون. مادەكان چوار پادشايان بووه كه هرۆدۆت ئاوا باسيان ئەكا .

1. دياكو ، 727 تا 675ى پ. ز.

2. فرەوهرتيش ، 674 تا 653ى پ. ز.

3. سەكايەكان و ماد ، 652 تا 625ى پ. ز.

4. هۆفەخشتهره(كەپخەسرهو) ، 624 تا 585ى پ. ز.

5. ئاستياگ(ئاژيدپهاگ) ، 584 تا 549ى پ. ز.

حكومەتى ماد له سالى 550 پ. ز به دەستى "كورش"ى پارسى تىك شكيندرا.

مادەكان له قەرنى هەوتەمى پ. ز. خاوەنى خەت و نووسينى بوون كه ئەمرۆ پى ئوتري خەتى باستانى پارسى و له راسيا له بوارى نەسل و سەرچاوه مادى يه و پارسى يەكان خەتى ميخى يان له مادەكان وەرگرتوو(دياكوئۆف ، تاريخى ماد ، 451). هەرچەن نووسراوھىيىكى زۆر كەم لەو هۆزە گەورە بە جى ماوه .

ئەمانە بۆمان ئەسەلمينن كه مادەكان باپيرانى كورد بوون كه دەمى خاوەنى يەككى له گەورەترين پاشايەتتياەكانى ئيران بوون .

هەورامى يەكئى له كۆن ترين زاراوھەكانى كوردى

جىگەى هيج قسەو باسى نيبه كه هەورامى به بەلگەو شانىكى ميژوو يەكئى له كۆن ترين زاراوھەكانى زوانى كوردى بى(هەرچەن كه زۆرپك له زانايان هەورامى به زوانىكى سەربەخۆ ناو ئەبەن و ئەگەر ئەم بابەتەيش دروست بيت به هەر حال هەورامى و كوردى زۆر له يەك نزيكن) .

له ناوهرۆكى وشەى هەورامان ئەتوانين بيژين دوو وشەى سەرەكى به كارها توون. وشەى هەورامان كه به نيشتگاي هەوراميبەكان ئوتريئى له به پال يەكنانى وشەى "ئاھور" (ئەھوورا) و وشەى مان بە دى هاتوووه كه با پال يەكەوه به واتاى مان يان دوودمان و خانەدانى ئەھوورايى يەكانە. (له ليكدانوهوھىيىكى تريشا ئوتريئى هەورامان يان ئاورامان له دوو وشەى "ئاور" و "ئامان" پىك هاتوووه كه بەيەكەوه يانى داوا له ئاگر بۆ پارستن بەرامبەر بە خراپيبەكان ، كه ئەمەيش هەر بنەمايىكى زەردەشتى هەيە. چونكو ئاور بۆ زەردەشتيبەكان پيرۆزە). بۆ سەلھاندنى ئەم ليكدانەوھيش له بوارى ميژوويى و جوگرافيايبەوه ئەتوانين بيژين كه زەردەشتى پيغەمبەرله كوردستان و بە تايبەت له هەورامان ژياوه .

هيج جىگەى قسەو باسى نيبه كه زوانى هۆزگەلى ئاريابى زۆر له يەك ئەچوون و تەنيا و تەنيا له بەسەرزوان هاوردنئى وشەگە لا جياواز بوون. "هروودوت" ئيژئى مادەكان و پارسەكان له زوانى يەك تى ئەگەيشتن. ئەم وتەى هرۆدۆت له سەر زوانى مادەكان ، بۆ سەدەكانى هەشتەم و هەوتەمى پ. ز. ونزيكتر ئەگەرپتەوه. دياره پيش ئەوه له ولاتى ماد زوان گەليكى تر وەك گوتى ، لۆلۆيى و عيلامى... باو بوون. زوانى ئاريابيبەكان له بنەمالەى زوانە هيند و ئيرانيبەكان بووه و ئەويش له بنەمالەى زوانە هيند و ئەورووپاييبەكان بووه. "ئىچ ماکس مولير" گشت ئەو خەلك و نەتەوھەيانەى كه به زمانى هيند و ئەورووپايى قسەيان ئە كرد به ئاريابى ناوژەنگى كردوون. مينورسكى له كتيبى "كردها نوادگان مادها" (1973) ئيژئى: ئەگەر كوردگەلى ئيمروژى

له نەوھەگەلى ماد نەبن ، ئەى به سەر ميللەتتىكى ئاوا كۆن و بەھيژ چى هاتوووه و ئەم گشتە هۆز و تيرە كه به زوانىكى يەكسان قسە ئەكەن له كوئى وه هاتوون؟ سەرچاوه ميژووويەكانيش ئەوه ئەسەلمينن. بۆ نموونە ناو هەندى تيروتاييفە وەك "مادلوو" و "مادانلوو(مادانلوو)" ئەھينن كه تەنانە پيش سەفەويەكانيش له ناوچە كوردنشينەكان دا ژياون و دواتر بۆ باكوورى ئيران كۆچيان كردوه .

زەردەشت پاش زایینی (له سالی 660 پ.ز) له کهناره کانی زەریای ورمی (ئوورمی) بۆناوچه کانی دیکه کوردستان وه کووشاری "سنه" (کیوی ئهوشیدرینه ئاویدهر)، گوندی "به لّخه" (گوندی به لّخه ئیستا له هه ورامان ههیه وناکری شاری "به لّخ" ی "ئه فغانستان" ی ئه مرۆ بئ. چونکو به و بارودۆخه ی ئه و دەم نه ئه کرا زەردەشت له ورمی وه گه یشتبیتته ئه وئ) و "سه حنه" کۆچی کردوو و له و شوپانەوه ئایینی زەردەشتیی به خه لک فیر کردوو.

له بواری زوانه وانیه وه بۆمان دهرئه که ویت که ئافیسنا به هه ورامی وتراوه.

"جیمزدارمستتر" له سه ر ئه و باوه ره یه که زوانی ماده کان له گه ل زوانی ئافیسنا کۆکه و بئ شک زوانی ئه وان ئاریاییه. ئه گه ر چا و له ئافیسنا بکه ی و له خه تی ئافیسنا ورد بینه وه ئه بینین که له نووسینی ئه م کتیبه جگه له دانانی هه ر شکلی بۆ پیتته بیده نگه کان بۆ پیتته دهنگ داره کانیش شکل دانراوه که ئه مه زۆر به جوانی له نووسینی ئیستای کوردیش دا (به هه ر دوو پیتی عه ربی و لاتین) ئه بینری. زه رده شت که له ئافیسنا به "زه ره ئووشتره" هاتوو له سئ وشه ی سه ره کی به دی هاتوو. وشه ی "زه ر" به واتای نوور و رووناکیه ، وشه ی "ئوو" (تاو) به واتای تین ، وشه ی "ووشتره" به واتای ئه بارئ یه که به سه ر یه که وه ئه کاته بارینی نوور و رووناکی.

گاته کانی زه رده شت که به هۆنراوه ی بیست برگه بین به زاراوه ی هه ورامی وتراون. له واتای گات یان گاس و گاز که به شیکه له ئافیسنا ئه توانین ئه م وشانه بیژین: 1. بانگ کردن، قاو کردن، چرین 2. چرین به هه وای خۆشی گۆرانی 3. هۆنراوه بیست برگه بیه کانی که له سه رده می زه رده شتا وتراوه و ئیسته یش هه ر له کوردستانا ماوه ته وه. وشه ی هات که به نده کانی گاته کانی زه رده شته هه ر کوردیه و له هاتن گیراوه. به واتا ئایینییه که ی ئه بپتته نه دا یان بانگیکه دپته سه ر پئغه مبه ران.

ئه گه ر چا و له گاته کانی ئافیسنا بکه ی به فراوانی وشه گه لی کوردی به زاراوه ی هه ورامی ئه بینین. بۆ نموونه ئه گه ر چا و له یه سنه گه لی ئافیسنا بکه ی چهن وشه ی هه ورامی ئه بینین.

هاتی-28 به ندی:2:

جه سای (jasāy) یان یاسا به واتای قانون.

هاتی-48 به ندی:7:

مه وات (mawaitē) به واتای ئیژی

فره واچه (frāwaocā) به واتای زۆر بیژه.

هه ندی تر وشه که له ئافیسنا هاتوون.

1. نه- به واتای نوژی (نما له هه ورامی)

2. یو- به واتای جو (یه وه له هه ورامی)

3. هه نگ- به واتای هه نگ (هه نگ له هه ورامی)

4. کامچه- به واتای کچ-که نیشک (کناچی له هه ورامی)

5. ماونگه- به واتای مانگ (مانگه له هه ورامی)

6. وه ریسه- به واتای ته ناف ، گوریس (وه ریسه له هه ورامی)

7. ئورسا- به واتای هه سته ، هه لسه (هورزه له هه ورامی)

8. مزگه- به واتای مزگه وت (مزگی له هه ورامی)

9. تریته- به واتای باوک (تاته له هه ورامی)

10. وای- به واتای با (وا له هه ورامی)

11. مزگ- به واتای میشک (مه زگ له هه ورامی)

12. مخشی- به واتای میش (مه شی له هه ورامی)

به لگه یی تریش بۆ سه له اندنی ئه و قسانه هه لدانی سئ گری له به سرانی پشتوینی لیباسی کوردیایه. له سه ر باوه ری زه رده شتییه کان سئ دروشمی گوفتاری پاک ، رامانی پاک ، کرداری پاک ، بنه مای ژبانی پاکی مرۆقه. کورده کانیش له درژیایی میژوو له سه ر ئه و بیرورا و بۆ نمادی له و باوه ره سئ گرییان له پشتوینه کانیان داوه و ته نانه دوای هاتی ئایینی پیروزی ئیسلامیش ئه و چته هه ر ماوه ته وه و بووه به دروشمیکی ره سه نایه تی کوردی. جوژی که ئه و کاره له ناو هیچ کام له گه له کانی تری جیهان نابینری و هی کورده.

کۆتایی

بهو بۆچوونانهوه ئه توانیین بیژین زوانی کوردی ئیستا زوانیکی سه ره به خو له بنه ماله ی زوانه هیند و ئیرانییه کانه و سه ره به هیچ زوانیکی تر نییه. ئه م زوانه ، نه زاراوه یان به شی له زوانیکی تره و نه خو ی به سه رچاو هی زوانیکی تر ئه زانی. بۆ نموونه چهن وشه که پارسه کان بانگه شه ئه کهن هی ئه وانه کوردییه و مه سه له ن له ئا ئیستا هاتووه. وشه گه لئ وه کوو

"ئا تره خش-ئا زه ره خش" ، "ئا فه ریدگار" ، "بو رده بار" (صبور) ، "دانش" ، "ده بیرستان" ، "دوودمان (خانه دان) ، "سویند یان سه وگه ند" ، "که شاهه رزی" (وه رزی که شاه کردن)

زوانی کوردی توانیویه تی پاش هه زاران سا ل چه وساندنه وه و ململانه ی سیاسی و فه ره هه نگی په ره بستینی و بیته خاوه نی چهن زاراوه وین زاراوه. له یه ک لیدانه وه ی سه رکی دا ئه توانیین زاراوه کانی کوردی به چهن زاراوه دابه ش بکه ین.

1. کرمانجی- بن زاراوه گه لئ وه کوو بادینانی، بایه زیدی
2. موکری (یان سو رانی)- بن زاراوه گه لئ وه کوو
موکریانی، سو رانی، ئه رده لانی 3. گورانی- بن زاراوه گه لئ وه کوو هه ورامی و زازاکی 4. پاله وی یان فه یلی- بن زاراوه گه لئ وه کوو کرمانشانی، که لوری و له کی 5. لوری

له کۆتایی دا ئه توانیین بیژین زوانه کان له سه ره تا وه زۆر له یه ک ئه چوون و به هو ی بلا بوونه وه ی مرو فه کان و ئال و گۆری ژیا نیانه وه و کۆچ کردن و زۆر هو کاری تر له یه ک جیا بوونه ته وه و به زوانیکی سه ره به خو ئه ناسرین.

سه رچاو ه کان

1. سرودهای زرتشت، تنظیم آرمین کسروی

2. فه ره هه نگی ئا ئیستا

3. هاوړئ باخه وان، کوردستان نیشتمانی یه که مینی سو مه رییه کان، 1996

4. دیا کۆنۆف، ا. م. ته رجه کریم کشورز، تاریخ ماد

5. مینورسکی، ولادیمیر، کردها نوادگان مادها، 1973

6. کیخسروی، شاهین، زرتشت پیامبری که از نو باید شناخت، 1380

7. دوستخواه، جلیل، اوستاکهن ترین سرودها و متن های ایرانی، 1371

8. ویکی پیدیا کوردی و فارسی

ab	áb	eb	éb	ib	íb	ub	úb
ad	ád	ed	éd	id	íd	ud	úd
ag	ág	eg	ég	ig	íg	ug	úg
ah	áh	eh	éh	ih	íh	uh	úh
ai	ái	ei	éi	ii	íi	ui	úi
am	ám	em	ém	im	ím	um	úm
as	ás	es	és	is	ís	us	ús
ap	áp	ep	ép	ip	íp	up	úp
ar	ár	er	ér	ir	ír	ur	úr
as	ás	es	és	is	ís	us	ús
at	át	et	ét	it	ít	ut	út
az	áz	ez	éz	iz	íz	uz	úz

زبان گُردی هم زبان شعر است و هم زبان موسیقی. این ویژگی به زیباترین شکل در گورانی های گُردی نمایان می شود. موسیقی عنصری ناگسستنی در زندگی قوم گُرد به شمار می آید، تا جایی که از اولین مرحله ی زندگی نوزاد تا بدرود حیات وی و در تمام لحظات شیرین و تلخ عمر، همراه مردمان این قوم است. عوامل جغرافیایی و تاریخی سبب شده اند تا قوم واحد گُرد از گوناگونی گویشی و لهجه ای فراوانی برخوردار شود، با این حال در پوشش و موسیقی مردمان گُرد اشتراکات فراوانی مشاهده می شود. از نظر موسیقی شناسی، موسیقی گُردی بسیار گسترده و متنوع است. در بحث موسیقی گُردی از واژه ی گورانی زیاد استفاده می شود. وجه تسمیه این واژه به ایل گوران در استان کرمانشاه برمیگردد که از دیرباز به زیبایی شعر و آهنگ را با هم ترکیب می کردند و به همراه ساز (بیشتر تنبور) اجرا می کردند.

بخش عظیمی از موسیقی گُردی را مقام ها تشکیل داده اند ، واژه ی مقام به آن بخش از موسیقی کلاسیک و رسمی که جدای از موسیقی دستگاهی امروز است دلالت دارد. از جمله مقامات موسیقی گُردی می توان هوره ، سیاوچمانه ، حیران ، کلام یارسان و... را نام برد. در این گفتار انواع موسیقی گُردی به تفکیک حوزه ی کارکرد معرفی می -شوند.

موسیقی شادمانی

بی شک بارزترین ویژگی فرهنگ گُردی مراسم شادی و اجرای رقص گُردی «هه لپه رکه» است. هه لپه رکه یکی از نمادهای کهن فرهنگ مردم گُرد و یادآور حماسه ها و دلاوری های آنان است که در مراسم ازدواج ، تولد ، جنگ ، برداشت محصول کشاورزی ، شکار ، بارندگی مناسب ، جشن نوروز و دیگر رویدادهای خوشایند زندگی توسط گُردها اجرا می شود. در اجرای این موسیقی از سرنا ، دهل و دوزله یا دیگر سازهای موسیقی دستگاهی مانند تنبک ، کمانچه ، تار ، سنتور ، دیوان و ... استفاده می شود. هه لپه رکه در ریتم ها و شکل های مختلف اجرا می شود (پرداختن به فلسفه ی هر کدام بحثی مفصل است).

در رقص گُردی همه ی افراد دست در دست هم به صورت دایروی به اجرای رقص می پردازند ، نفر اول صف که معمولاً هنرمندترین فرد در اجرای هه لپه رکه است پارچه ای رنگی در دست دارد و متناسب با آهنگ و نوع رقص آن را تکان می دهد ، این پارچه چوبی نام دارد و به فرد اول صف سر چوبی کیش گویند. متداول ترین نوع های رقص گُردی شامل چپی ، فتاح پاشایی ، سه پا ، سماع ، سه جار ، سوار سوار ، دو دسماله ، گریان ، پشت پا ، فتاقیچی ، لبلان ، گرانه وه ، خان امیری ، سه پا قیچی ، رویینه ، زنگی ، برزی برزی ، سماع قصری ، شلان ، قره پیرژن ، گووند ، قوتان ، شیخان ، گل و غنچه ، سامه ، جامی نارنجی ، دو قرصه ، قالدی قالدی می -باشند. بعضی از این رقص ها در بیشتر مناطق گُرد نشین دیده می شوند و بعضی نیز ویژه ی یک منطقه ی مشخص هستند.

در تمامی کارهایی که از دیرباز در بین مردم گرد رایج بوده، رد پای موسیقی نمایان است. بارزترین نمونه ی آن ترانه های مشک زنی است که توسط زنان خوانده می شود. باغبانی، زراعت، چرا، شیردوشی، درو و قالی بافی هر کدام ترانه ی مخصوص به خود را دارند که توسط فرد در حین کار خوانده می شود.

موسیقی عزا

در مراسم درگذشت عزیزان، موسیقی زبان گویایی برای بیان غم و اندوه است. مقام چمری که توسط سرنا و دهل نواخته میشود و با شیون زنان همراه است در روز خاکسپاری اجرا می شود. اجرای چمری نیز با رقص ویژه ای «چمر چویی» همراه است، به این صورت که مردان بازو در بازوی هم به صورت صفی هماهنگ به آرامی به سمت محل خاکسپاری حرکت می کنند. معمولاً در روز خاکسپاری متوفی لباس ها و وسایل مهمی مانند تفنگ او را بر روی اسب قرار می دهند و به محل مراسم می آورند، این کار کۆته ل نام دارد.

این نوع موسیقی در ارتباط تنگاتنگی با دین، آیین و مذهب است و اجرای آن جنبه ذکر و نیایش دارد. نمونه ای اصیل و غنی از موسیقی آیینی را می توان در خانقاه ها و نزد دراویش استان کردستان یافت. ساز اصلی این گروه دف است، نمونه ی باشکوهی از این موسیقی در جشن میلاد پیامبر اکرم (ص) اجرا می شود. نوع دیگر موسیقی آیینی که با غنای خود دیگر گونه های موسیقی را نیز تحت تاثیر قرار داده است، کلام یارسان در استان کرمانشاه است. این موسیقی با شور عرفانی خاصی توسط ساز تنبور اجرا می شود. در بیشتر مناطق استان های کرمانشاه و ایلام در ایام عزاداری ماه محرم، نوحه های گُردی در وصف واقعه ی کربلا و نیز مقام چمری با سرنا و دهل اجرا می شود. نغمه ی «هی را» نیز ویژه ی این مراسم است که بیشتر در استان ایلام اجرا می شود.

موسیقی کار

از کارکرد این موسیقی می توان هماهنگی بین افراد، احساس نشاط و افزایش توان بدن در انجام حرکات را نام برد. موسیقی کار بدون ساز است و صرفاً کلامی و به صورت زمزمه اجرا می شوند.

نغمه ی سوزناک مور «مویه» که بیشتر توسط زنان اجرا می شود، در جمع های عزاداری خوانده می شود و باعث گریه های طولانی می شود. اجرا کننده ی مور با بازگویی صفات نیک متوفی و نام بردن از خویشاوندان به شرح داغ فراق می پردازد. زنان گوران و کلهر باشکوه ترین و سوزناک ترین مور را اجرا می کنند. مور در بین گردهای مناطق شمالی تر به لاواندنه وه معروف است. مقام لو که با اجرای اشعاری حزین در وصف متوفی و حال فرزندانش توسط زنان کرمانج همراه است، از آیین های ویژه ی مراسم عزاداری منطقه خراسان محسوب می شود.

هوره

آوای کهن جاری در قلب کوه ها و دشت های زاگرس، هوره نوایی است اسرار آمیز که در درازای تاریخ بستر باورها، ادیان و ذکرهای قوم گرد بوده است. بیشتر کارشناسان حوزه ی موسیقی بر این باورند که کارکرد اصلی هوره نیایش بوده است و بعدها مضامین وصف طبیعت، مسائل اجتماعی (مانند کوچ) و دلداگی به آن وارد شده-اند.

خواننده ی هوره «هوره چر» دستانش را بر روی گوش قرار می دهد که نهاد نوعی خلوت و فراغت از محیط است. مقام هایی مانند: بان بنه ای، باریه، غریوی، پاوه موری، کزه، دو دنگی و... از مقام های اصلی و رایج هوره هستند. خاستگاه اصلی هوره ایلات گوران، کلهر، سنجابی، جاف، قلخانی و ایوان در استان های کرمانشاه و ایلام هستند.

سیاوچمانه

طبیعت سحر انگیز هورامان موسیقی ویژه ی خود را به مردم این دیار هدیه کرده است. در هورامان نغمه هایی مانند: سیاوچمانه، شیخانه، چپله، یاران یاران، باده باده، لایه لایه و... اجرا می شوند. سیاوچمانه ها به صورت چند نفری و با دست زدن افراد حاضر اجرا می شود. این نغمه ها بازگو کننده مضامین عاشقانه، عرفانی، شادی و جنگ هستند.

آواز حیران بیانگر سوز عشق و درد فراق است، ابیات حیران دارای کلماتی ساده است که خواننده آن را تند و پیاپی و یک نفس چون ریزش رگبار باران بر زبان می‌راند و آخرین کلمه‌ی هر مصراع را می‌کشد. حیران در منطقه‌ی اربیل رواج بیشتری دارد. حیران به دو صورت چپایی با صدای بلند در دامن طبیعت، و مجلسی اجرا میشود که در حضور افراد و با محدودیت صدا همراه است.

آواز لاووک بیانگر رویدادهای اجتماعی است. لاوک به گویش کرمانجی سروده میشود و ویژه‌ی گروه‌های ترکیه است. ساختار ملودی و محتوایی لاووک با بیت تفاوت دارد. به عنوان مثال لاووک خالو داستان فردی را بازگو می‌کند که به دست رومیان اسیر شده و از داییش طلب کمک می‌کند.

منابع

- 1- کاظمی، بهمن، موسیقی قوم گرد، متن، 1389.
- 2- سلیمی هاشم، ترانه و ترانه خوانی در فرهنگ مردم گرد، سروش، 1392.
- 3- همه‌باقی محمدهد، میژووی موسیقای کوردی، ئاراس، 2002.

بی شک مادر و کودک صمیمی ترین و مورد اعتمادترین رابطه‌ی انسانی را با هم دارند. این خلوت عاشقانه فرصتی برای درد دل مادر با کودک، و هم چنین ایجاد فضایی آرام برای کودک است تا به خواب رود. لالایی گُردی ریتمی آرام و تا حدودی حزین دارد. اشعار لالایی مضامینی همچون وصف زیبایی فرزند، آرزوی بالندگی برای او، تصویرسازی روز عروسی کودک و شکوه و گلایه های مادر از زمانه را در خود جای داده اند.

بیت و باو

نغمه‌ای در موسیقی عامیانه گُردی به نام بیت وجود دارد که بی شک پاسدار اصلی هویت فرهنگی و ادبیات گُردی است. بیت و باو در موکریان زاده شده و به مرور به دیگر مناطق گُردنشین ورود پیدا کرده است. شعر بیت تابع قواعد عروضی معمول نیست و بیشتر به قافیه مقید است. بیت ها را میتوان به گونه‌های دلدادگی، مذهبی، حماسی، مجلسی و پایکوبی تقسیم کرد. از بیت های مشهور می توان لاس و خزال، برایموک، خج و سیامند، زنبیل فروش، احمد شنگ، آریزه و مهر و وفا را نام برد.

نگاهی به وضعیت جغرافیایی و فرهنگ استان ایلام

شکیبا ملکشاهی - کارشناسی ارشد ادبیات فارسی
shakibamalekshahi8@gmail.com

در این نوشتار نگاهی به آب و هوای استان ایلام خواهیم داشت. دشت ها ، رودها و کوه های بزرگ و موثر در آب و هوای استان را نام برده ؛ معرفی می کنیم و در ادامه اشاره ای مختصر به ایلات و طوایف استان ، لباس ها و بازی های محلی می شود. ایلام در محدوده ی چین خوردگی های زاگرس و جنوب غربی ایران قرار دارد. این استان دارای کوهستان های فراوان ، دره های عمیق و جلگه های رسوبی قدیمی است. آثار موجود از کانه های فسیلی در بعضی نواحی اطراف شهر کنونی ایلام از جمله منجل ، پاکل ، تجریان و مناطق دیگر در سطح استان گویای وجود دریایی است که بعدها به علت خشک شدن آن ، مناطق جلگه ای دشت مهران دهلران ، دشت عباس و صالح آباد به وجود آمده اند. کوهستان های استان نشانه ای از دگرگونی های طبیعی منطقه هستند. با نگاهی اجمالی به خاک موجود در مناطق مختلف استان مشاهده می شود.

که در قسمت های غرب و شمال دهلران خاک قهوه ای ، و در پاره ای مناطق خاک های رسوبی آهکی و رسوبی با بافت درشت وجود دارد. در مناطق دیگر استان رنگ خاک ها متفاوت است. تپه های شنی به رنگ آبی ، لایه های منظم سنگی و تخته سنگی حالت خاصی ایجاد کرده اند ، و یا در نزدیکی بیجنوند ، رگه های سنگی با لایه های خاکی - قرمز و قهوه ای - سبز نشانگر تنوع رنگی در طبیعت خاکی و کوهستانی ایلام است. بررسی این خاک ها نشان می دهد که استعداد آن ها متفاوت بوده و حاوی مقدار قابل توجهی املاح معدنی هستند.

ایلام منطقه ای کوهستانی و جنگلی است که به دلیل استفاده از جلگه های وسیع دارای موقعیت مناسب از لحاظ کشاورزی و دامپروری می باشد.

ولی به دلیل ارتباطات جاده ای و نزدیک بودن مناطق به راحتی می توان چهار فصل را در یک روز در استان مشاهده کرد. برای مثال اگر از بیلاق و ملایمت آب و هوایی تنگ ارغوان در گردنه قوچعلی کمی دورتر شوید، تابستان گرم را در صالح آباد و همزمان بهار نوس را در دامنه کبیرکوه خواهید داشت. این تغییرات دمایی به دلیل کوهستانی بودن و ارتباط نزدیک دشت های گرم دهلران- مهران و صالح آباد به فاصله کمی از محل است. دمای استان بین 10 تا 50 درجه سانتیگراد متغیر است؛ گرم ترین نقاط استان شهرهای مرزی دهلران و مهران و خنک ترین آن مناطق کوهستانی ایلام محسوب می شود.

رودهای عمده استان شامل سیمره، گذارخوش، کنجانچم، چنگوله، میمه، گاوی نیز رودخانه های سرابله، سراب کلان، سرآب زنجیره، گنجه، کلم، سیکان و شیخ مکان هستند که پس از مشروب ساختن زمین های اطراف به رود خروشان سیمره در استان ایلام می ریزند.

کوه های مرتفع مانشت کوه، شرازول، کبیرکوه (کور)، دینارکوه، سیوان کوه، نخجیر و ارتفاعات دیگری مانند سرخ کوه، سیاه کوه، شلم و سلسله جبال حمیرین در مهران که از بهرام آباد مهران تا جلگه خوزستان کشیده شده اند به اهمیت کوهستانی و جاذبه های طبیعی و توریستی استان افزوده است. طویل ترین رشته کوه ایلام کبیرکوه (کور) است که مرتفع ترین قله آن ارتفاعات ورزین به ارتفاع 3062 متر می باشد. طول کبیرکوه از حومه ایلام شروع شده و با طبیعتی دلنشین تا نزدیکی اندیمشک در خاک خوزستان ادامه می یابد.

کبیرکوه همچون دژی استوار به طول ۲۶۰ کیلومتر منظم ترین چین خوردگی های ایلام را تشکیل می دهد. جوشش چشمه های جوشان آب سرد از دامنه های شرقی و غربی آن در تمام نواحی بخصوص کلم، بدره، دره شهر، ابدانان و میمه اهمیت این کوه عظیم را دوچندان کرده است. کبیرکوه با پوششی از درختان زیبای جنگلی و گونه های مختلف گیاهی، در تمام فصول مورد استفاده عشایر دامدار استان است. در تقسیم بندی های آب و هوایی، استان ایلام جزو مناطق گرم ایران محسوب می شود،

دهبالایی، ریزه بند و سوره میری، خزل، ملکشاهی، ارکوازی، لر، کلهر، شوهان، لک، بولی، عالی بیگی، صیفی، زرگوش، صیمره، کلمی، میشخاص، قجر، قیطولی، جابر.

حدوداً ۷۰٪ مردم ایلام گرد زبان، ۲۵٪ با گویش لری و لکی، و ۵٪ عرب زبان می باشند. گردها عمدتاً در شهرهای ایلام، شیروان، سیروان، ایوانغرب، مهران، بدره و بخشی از ابدانان زندگی می کنند. لرها غالباً در شهرستان های دره شهر، قسمت عمده ای از دهلران و ابدانان، و عرب ها نیز در ناحیه موسیان و دهلران ساکنند.

لباس زنان عشایر ایلامی عمدتاً مشکی، سرمه ای، رنگ های سنگین و لباس زنان مسن روستا اکثراً به رنگ تیره با پوشش چادر مشکی است. در اصطلاح محلی، چادر مشکی با دوخت عربی را «قطره» (qatra) می گویند؛ شیرازه آن از نخ ابریشم تاب خورده است و به صورت کنگره ای لبه دوزی می شود. سربند زنان ایلامی از حریر، ابریشم، کساری و مخمل پهن و دراز به طول حداقل ۳ متر می باشد.

زیباترین تنگه های آبی در مسیر این رودها بخصوص کنار رود سیمره؛ تنگ ساز، بن شیروان و تنگ کفن ده لا در نزدیکی روستای تلخاب بدره (حد اتصال شیروان به منطقه بدره) قرار دارند، و از جاذبه های توریستی استان محسوب می شوند. در تنگ کفن ده لا روستای تلخاب، آبشاری زیبا و بلند از ارتفاعات صخره ای تنگه به درون رود سیمره جاری است.

استان ایلام منطقه ای است بیشتر عشایر نشین که به لحاظ قومیت، همبستگی و وصلت های خانوادگی با هم ارتباط دارند. چند طایفه هم بسته را هم نگره (negera) می گویند. «نگره» هنوز در این استان مفهوم خاص خود را حفظ کرده است. واژه نگره با معنی خاص خود باعث اتحاد و برادری بین طوائف و ایلات استان شده و موقع بروز حوادث و مشکلات طایفه ای، ریش سفیدان محل و هم نگره گان گرد هم آمده، آن را به طریق عشایری حل و فصل می کنند.

طوائف و ایلاتی که در مناطق مختلف این استان زندگی می کنند بسیارند، نام چند ایل و طایفه مختصراً ذکر می شود:

اکنون ستره و شال حتی در مناطق روستایی نیز به ندرت دیده می شود.

لباس کار عشایر کوچ نشین و گله دار ایلام، کرک (karrak) یا فرجی (Faraji) است که برای حفاظت از گرما و سرما مورد استفاده قرار می گیرد. جنس آن از پشم گوسفند بوده و توسط نمودمالان بدون هیچ دوختی تهیه می شود. مردان عشایر بیشتر هنگام چرای گوسفندان از آن به عنوان زیرانداز و همچنین پوشش استفاده می کنند.

از جمله بازی های محلی ایلام می توان موارد زیر را نام برد:

کلاه بران (kelāwrewān)، جوزان (jawzān)، لنگران (langerān)، قلان (qwelān)، شان جنگ (šānjang)، چو چزان (čwačezān)، اکه اوتین (akaūtayn)، پلان (palān)، هفت سنگ و ...

• بازی قلان (qwelān): چند نفر بازیکن هر کدام با گرفتن یک پای خود به حالت تاشدن زانو در هوا روی یک پای دیگر محکم ایستاده و مسافتی چند متری را با یک پا می دهند.

اطراف آن را با ریشه ها و آویزه های 10 سانتی از نخ ابریشم و گره های زربفت با منگوله های ابریشمی می آریند؛ زیربند آن را نیز با پارچه ای ترمه ای نقش و یزدبافت به نام گل بندی مزین می کنند؛ سپس به سبک خاصی بسته و در مراسم و اعیاد استفاده می کنند. هنگام استفاده از این سربند، قسمتی از موهای سر را از دو طرف شقیقه ها بر گونه ها آویزان کرده، از نامحرمان می پوشانند؛ این گونه خودنمایی ها در مراسم زنانه صورت می گیرد. در طوائف کلهر ایوان سربند زنان شکل زیبایی دارد؛ پارچه آن عریض تر و طویل تر است و حصیرهایی به جنس شاخه درخت بادام کوهی در آن به کار می رود. گاهی سربند زنان ایوانی 5 برابر هلالی صورت آنان بوده و سایه بزرگی را ایجاد می کند. این نوع سربند بسیار جالب است و آداب پیشین آن هنوز نزد مردم ایوان غرب وجود دارد.

در قدیم الایام لباس مردان ایلامی عموماً «ستره» (setra)، شال کمر و پاپوش آنان گیوه و نوعی کلاش (kelāš) بوده، و از کلاه نمدی و پارچه ای برای سربند استفاده می کردند.

کسی که زودتر به پایان خط بازی برسد، برنده اعلام می شود. این بازی قدرت بدنی و تحرکات جسمی را به دنبال دارد.

بازی هفت سنگ: این بازی بین بچه های ایلام رایج است، بدین نحو که هفت تکه سنگ نازک را به نام تیت (tyat به معنی سنگ تخت نازک) روی هم می گذارند و با کفش، گیوه یا توپ کوچک از فاصله ای دور آن را نشانه می گیرند. هر گاه زننده 7 سنگ، سنگ ها را یکباره بیندازد به همراه یاران تیم برای بازسازی مجدد سنگ ها به گروه مقابل هجوم می برد، و آن ها نیز با همان وسیله پرتاب، برندگان را دنبال می کنند.

تا زمانی که سنگ ها مجدداً روی هم چیده نشده برنده نهایی بازی مشخص نیست. این بازی بسیار هیجان انگیز است.

سایر بازی ها مانند: مزه توقه (mežatūqa)، هشارهشارکی یا قایم باشک (hašār hašāraki)، خاله خشی (xāla xeši)، زوران یا زورازمایی (zūrān)، اسب اسبکی، زره مشتکی و ... در استان ایلام متداول است.

منابع

درخشنده، صید محمد، ایلام «عروس زاگرس». البرز. پیام. 1373.

آشنایی با منطقه ی آزاد تجاری و صنعتی ماکو ماکو، شمالی ترین شهر گردنشین ایران

کریم محمدنژاد- دانشجوی کارشناسی روانشناسی مشاوره
azad.milan@yahoo.com

مینورسکی، گردشناس مشهور روسی، می گوید ماکو همان «مادکوه» (کوه ماد) است و در قدیم این منطقه محل استقرار مادها بوده است. گروهی نیز معتقدند ماکو برگرفته از «مکی» (از نام های قدیمی ماکو) است که یک اسم ارمنی به معنای مرتع و قشلاق می باشد. یاقوت حموی عقیده دارد ماکو محل زندگی روحانیون زرتشتی بوده است، لذا در اصل «ماغ کوی» نام داشته که به مرور ایام ماکو شده است.

قدیمی ترین اسم شهرستان ماکو «شاوارشان» بوده و «ماکویه»، «آرتاز»، «قلعه قیان» و «روسا» نیز از جمله دیگر نام های ماکو در طول تاریخ این منطقه بوده است.

جغرافیا و موقعیت طبیعی ماکو:

ماکو بزرگ ترین منطقه آزاد کشور و دومین منطقه آزاد جهان بعد از شانگهای است که 500 هکتار مساحت دارد. این منطقه در شمال استان آذربایجان غربی و در مرز کشورهای ترکیه و جمهوری نخجوان قرار دارد و شامل شهرهای ماکو، شوط، پلدشت، بازرگان و چالدران است. مرکز آن شهرستان ماکو است که در دره ای بین دو کوه قرار دارد و رودخانه ی زنگمار آن را به دو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم می کند. ماکو از طریق گمرک بازرگان محل عبور مسافران زمینی به ترکیه است.

وجه تسمیه:

در مورد وجه تسمیه ماکو و نام های قدیمی آن دیدگاه های مختلفی وجود دارد.

ویژگی های اجتماعی:

جمعیت شهرستان ماکو حدود پنجاه هزار نفر است. تقریباً حدود یک‌دوم از جمعیت این منطقه به گویش کردی کرمانجی صحبت می‌کنند و سنی مذهب هستند. گردهای ماکو در شهر عمدتاً به کارهای خدماتی و مشاغل آزاد مشغولند و در روستاها هم مردم دامپروری و کشاورزی می‌کنند. هرچند تبدیل ماکو به منطقه آزاد در سال‌های اخیر امیدها را برای گشایش اقتصادی بیشتر کرده، وضعیت معیشتی و اقتصادی در ماکو نسبت به سایر نقاط کشور ضعیفتر است.

گردشگری:

ماکو منطقه‌ای کوهستانی است که کوه‌های زیادی دارد. روستاها، کوه‌ها، دشت‌ها و مناطق بیلاقی ماکو طبیعتی وصف‌ناپذیر دارد. بیلاق‌های دیدنی و خوش‌آب‌وهوای این شهر و همچنین آثار تاریخی و فرهنگی منطقه مسافران زیادی را از داخل و خارج کشور جذب می‌کند. بیش از 300 اثر تاریخی از منطقه آزاد ماکو ثبت شده است. در زیر به برخی از جاذبه‌های طبیعی و تاریخی گردشگری ماکو اشاره می‌کنیم.

کوه‌های «آگری» (آارات): این کوه‌ها که در خاک ترکیه قرار ندارد، تقریباً از همه جای ماکو قابل مشاهده است و قله‌ی همیشه برفی آن زیبایی خاصی دارد که هر انسانی را مجذوب خود می‌کند. خط مرزی ایران و ترکیه از دامنه این کوه‌ها می‌گذرد. در میان مردمان ماکو افسانه‌های زیادی درباره‌ی آگری کوچک و بزرگ وجود دارد. همچنین دالان‌ها و غارهای زیرزمینی در اطراف آگری حیرت‌انگیز است.

تصویر: کوه آگری (آارات)

برخی دیگر از مکان های دیدنی منطقه ماکو: کلیسای طاطاووس چالدران ، تپه ی ماقبل تاریخ خلیل آباد شوط ، آثار تاریخی به جا مانده از شهر دامبات ، رود ارس در شمال این منطقه ، کاخ باغچه جوق ، اتاق سنگی در ده سنگر ، آب گرم معدنی شوط ، آبشار صخره ای مصنوعی شوط ، کلاهدک سنگی ماکو ، لانه ی لک لک ها که در گوشه گوشه ی شهر و جاده ها بر روی تیرک های برق و منبع های آب ساخته شده اند ، حمام تاریخی ماکو ، خرابه های سه گوش در دره قزلداغ ، کلیسای زور زور ، رودخانه ی زنگمار و ....

www.makoo-ag.ir

منابع:

www.makufz.org

www.iranseda.ir

بازارچهی مرزی: این بازارچه با ارائه ی کالاهایی با کیفیت بهتر ، برندهای برتر و البته قیمت مناسبتر روزانه میزبان خریداران زیادی است که از خارج این منطقه به ماکو مراجعه می کنند. این بازارچه مابین شهرهای ماکو و بازرگان قرار دارد.

کاخ باغچه جوق: کاخ باغچه جوق ماکو معروف به کاخ سردار توسط تیمورتیموری که یکی از سرداران بانفوذ دوره ی قاجار بود ، در باغی با مساحت 11 هکتار ، ساخته شد. ساختمان اصلی این کاخ که به عناصر معماری روسی و اروپایی مزین گشته است ، با تزئینات و جذابیت های کم نظیر و ارائه اثاثیه ی سردار در فضایی فرح بخش ، امروزه به عنوان موزه فعالیت دارد.

تصویر: کاخ باغچه جوق

ژن جوانترین و بڼه ترين تاښگه ی ژینه ،
ژن پیتی ئالتوونی شیعره و شاجوانی وشه یه و په لکه زیږینه ی
رسته یه .

ژن ژوانی وشه یه ، بو هه څپه یقینی بوئی سنگی شیعر ، له ئیواره خوانی
غه مزه ی چاوی خه یالی نه ودایه .
که ژن دیت ژیان و ژوان و ژینگه
ده بن به گولاله سووره ی باخی هوړامان ، که ژن ده چیت
ژیان ژار و ژاکاو ده پوښیت ...

ژیان و ژن ، ژن و ژیان
ئاخافتنی گول و به هار دینینه وه بیر و یاد ...
تا مروښ ده مینئ
ژن ده بڼ کراسی سووری گولاله و سه ریوښی سه وزی به هار بکاته
نه ریتی ژیان .

ده میکه گوچانی ژیان له ده ست داره چناریکی مل هوږی هیچ نه زانه
کراوته به ندینخانه ی میژووی شیعر و رامن
ده میکه چناری هیچ نه فام وتار ده خوینئ بو مافی ژیان بڼ نه وه ی
ئاوړیک بداته چاوی که ژال و بروی ناسکی خه یال .
ژیان نایه ته سه ما

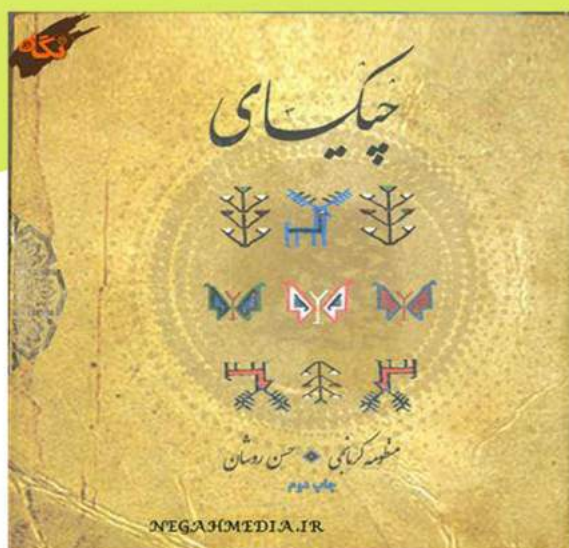
هه تا داره گوچان به ده ست چناری مل هوږی سه رکانی گوندان
نه سینریت بو مافی به ندکراوی ژنان .

(فه ریورز مووسا زاده)

چیکسای

مصطفی شفیع- دانشجوی مهندسی نرم افزار

mostafa.shafi94@gmail.com

اما روزی منظومه‌ای را به زبان گُردی کرمانجی شنیدم که پس از آن بارها و بارها خواندمش و هر بار بیش‌تر با زندگی و تاریخ گُردهای خراسان آشنا و با کلمات بسیاری روبه‌رو شدم که بیانگر فرهنگ و زندگی گُردهای این منطقه است. نام این منظومه ی شعر «چیکسای» و شاعر گران‌قدر آن «حسن روشن» است.

این منظومه در هفت فراز و در سال ۱۳۸۱ سروده شده و با تأخیری حدود ۱۰ ساله در قالب کتابی با همین نام چاپ شد. چاپ اول آن در سال ۱۳۸۹ در انتشارات شاملو و با زبان گُردی کرمانجی به همراه ترجمه‌ی فارسی، و چاپ دوم آن در سال ۱۳۹۰ بوده است. همچنین فایل صوتی دکلمه‌ی این منظومه از زبان شاعر آن به همراه واژه‌نامه‌ای موجود است.

من جوانی از گُردهای خراسان هستم. از زمانی که وارد مدرسه شدم، زبان اصلی من به دلخواه یا به اجبار تبدیل به زبان فارسی شد، زبان رسمی کشورم. یاد دارم روز قبل از اول ابتدایی، دختر همسایه‌مان که هم سن من بود، فقط گُردی می‌دانست و به خاطر ندانستن زبان فارسی گریه می‌کرد. تحصیل به این زبان دایره‌ی کلمات فارسی را غنی و دایره‌ی کلمات گُردی را در ما فقیر کرد و سنت‌های گُردی را در دید ما کم‌رنگ‌تر نمود. اما همواره این موضوع مرا رنج می‌داد که چرا من – جوان گُرد روستانشین – از طریقه‌ی زندگی اجداد و از زبان مادریم اطلاع چندانی نداشته و به آن تسلط کامل ندارم و همیشه ندانستن بسیاری از کلمات و اصطلاحات گُردی برایم دردناک بود. داغی که بر دل جوانان بسیاری از گُردهای خراسان نشسته است و به حقیقت دردیست جانگداز که امروزه با دوری هر چه بیش‌تر از این زبان سوزناک‌تر شده است.

چیکسای (Çîksay) در زبان گُردی کرمانجی به معنی «شب سرد پرستاره بعد از برف» است. چیکسای در حقیقت یک فولکلور و یک دایره لغات کرمانجی است. وصف حال فرهنگ و دغدغه‌های فرهنگی گُردهای خراسان ، درد دوری از دیار و یار و دوتار ، چیکسای بیانگر زندگی کرمانج است در کوه و بیابان ، در دامنه و قله ، در جنگل و دشت ، در ده و ایل. این منظومه با کلمات کهن فراوان ، گوشه‌های زیادی از چگونگی زندگی مردم گُرد خراسان و فرهنگ آن‌ها را به تصویر می کشد و بیانگر زندگی آن‌ها مخصوصاً در ده و ایل است. و به گفته ی خود شاعر در ابتدای این منظومه:

Çîksay hekayetê welatan e û çîyan e
 Hekayetê berujan e û zimangan e
 Çîksay janê dilê çivanê kerî bayda ye
 Derdidilê zawine we dûman e
 Hekayetê welatêne je bîr bû û malêne xeraw bû ye
 Hekayetê owêne bî reng u bû ye
 We hekayetê rosûmat û refîyênê je bîr bû û venda bû ye
 Çîksey derdidilê zivîn e û bexîyan e we xwe ra ، we çiyê ra we golê qaqa ra
 Çîksay hekayetê hilkişîyan û dakisîyanê kurmînc e je kemeran û birran ، je
 dewran û zawan
 Çîksay hekayetê çavêne we hêstir e we dilêne we konîr
 Çîksay hekayetê hevîrê le hevîrîyan e
 Hekayetê kolincê ketî nav îr e
 Hekayetê berxêne bî di û bilîrê bî çivan û çivanê bî bilîr e
 Çîksay hekayetê dilan e ، çîksay bangê ke bî xica ye
 Çîksay çîksay ye

کردستان ، نخستین روزنامه گردی

کریم محمدنژاد-دانشجوی کارشناسی روانشناسی مشاوره

اولین روزنامه گردی به نام کردستان در ۲۲ آوریل سال ۱۸۹۸ در قاهره منتشر شد. ۱۱۸ سال پیش مقصد بدرخان از روشنفکران قرن نوزدهم کردستان ، روزنامه ای را منتشر کرد که شروع آن برای کردها به مانند یک حماسه ملی شناخته شد و مبدأ جدیدی در تاریخ نوشتن به زبان گردی رقم خورد.

بعد از شکست و فروپاشی انقلاب بدرخانی ها ، دولت عثمانی خانواده بدرخانیان را به قاهره پایتخت مصر تبعید کرد. مقصد بدرخان در قاهره همچنان فعالیت های ملی گرایانه و روشنفکرانه خود را ادامه داد. علاوه بر شروع روزنامه نگاری گردی ، نکته ی دیگری هم روزنامه کردستان را متمایز می کند ، این که کردستان در زمانی منتشر شد که کردها از لحاظ مختلف در فشار بودند و ظلم و ستم زیادی را از طرف صاحبان قدرت متحمل می شدند. برای کردها محدودیت های ادبی ، فرهنگی ، علمی ، سیاسی و ... در اوج خود بود. برای همین فرصت بزرگی برای کردها در زمینه های ، فرهنگ ، هنر ، خبر و اطلاع رسانی و زمینه های مختلف نوشتن فراهم شد. مقصد بدرخان در سرمقاله اولین شماره از روزنامه کردستان به اقتصاد و اجتماع کردها می پردازد.

روزنامه کردستان در مدت فعالیت خود دستاوردهایی داشت که شاید بتوان آنها را چنین دسته بندی کرد: ارتباطی موثر بین گردهای خارج نشین ایجاد شد ، مسئله گرد در خارج از کردستان نیز برجسته شد ، تحول اجتماعی و فرهنگی و ادبی در کردستان ، ایجاد ارتباط با شرق شناسان. بعد از مقصد بدرخان ، عبدالرحمن بدرخان انتشار روزنامه کردستان را ادامه داد تا اینکه پس از انتشار 31 شماره در سال 1902 دولت عثمانی این روزنامه را کاملاً توقیف کرد.